

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÖĞRETİCİ ESERLER: TANIM, TASNİF, ÖRNEK METİN*

Ferdi KİREMITÇİ**

Öz

Bu çalışma, klasik Türk edebiyatındaki öğretici eserlerin tanım ve tasnifiyle ilgili genel bilgiler vermeyi ve bu nitelikteki bir eseri dikkatlere sunmayı hedeflemektedir.

Çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, “öğretici eser” kavramı üzerinde durulmuş, bu tür eserlerin genel özellikleri ortaya konulmuş ve öğretici eserlerin sanatsal eserlerden farkı belirtilmiştir. Buna göre; öğretici eser, öncelikli amacı okuyucuyu bilgilendirmek olan eserlerdir. Klasik edebiyatımızda bu amaçla yazılmış eserlerin bir kısmında estetik endişenin olduğu da görülmektedir. Bu tür metinler, bazen müstakil olarak yazılmış bazen de divan, mesnevi ve mecmua gibi daha geniş çaplı eserlerin içinde yer almıştır.

İkinci kısımda ise öğretici eserlerin tasnifiyle ilgili bazı tespitler yapılmış ve tasnif işlemi her bir gruba alakalı detaylı bilgi ve örnek vermek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Klasik edebiyat ürünlerimiz yazılış amacı açısından “sanatsal eserler ve öğretici eserler” adıyla iki ana gruba ayrılmış, öğretici eser grubuna girenler tematik olarak altı kısımda değerlendirilmiştir: a) Bireyi-Toplumu Eğitmeye Yönelik Eserler, b) Şahsı/Şahısları Tanıtmaya Yönelik Eserler, c) Gerçek Hayatı Yansıtmaya Yönelik Eserler, d) İlmî Eserler, e) Ansiklopediler ve Sözlükler, f) Güzel Sanatlarla İlgili Eserler.

Üçüncü kısımda ise klasik Türk edebiyatı öğretici eser örneği olarak Fuzûlî'nin Şikâyet-nâme adlı mektubunun transkripsiyonlu metni ve dili çevirisi bulunmaktadır. Bu eser, şairin gerek kendi psikolojisi ve yaşadığı dönem ve muhitte ilgili bilgiler vermesi gerekse de estetik bir dil kullanması açısından günümüze değin önemini devam ettiren bir eser hüviyetindedir.

Anahtar Sözcükler: Klasik Türk edebiyatı, öğretici eser, tasnif, Osmanlı'da ilim ve düşünce.

THE DIDACTIC WORKS IN THE CLASSICAL TURKISH LITERATURE: DEFINITION, CLASSIFICATION, EXAMPLE TEXT

This study aims to provide general information about the definition and classification of didactic works of classical Turkish literature and aims to give an example of a work of this nature.

The study consists of three parts. In the first part, the concept of "didactic work" was discussed, general features of such works were exhibited and the differences of didactic works from artistic works were determined. Didactic work, primarily, aims to inform the reader. There is also aesthetic purposes in the portion of the works written for this aim in the our classic literature. It is

* Bu yazı, “Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu (08-10 Mayıs 2014, Gümüşhane/Türkiye)”nda sunulan “Osmanlı Edebiyatında Düşünce Ağırlıklı/Öğretici Eserler: Bir Tasnif Denemesi” başlıklı bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr.; Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ferdikiremitci@hotmail.com.

seen that such texts sometimes were written as separate and sometimes took place in the large works such as divan, mesnevi and mecmua.

In the second part, some determinations about the classification of didactic works were made and the sorting was carried out giving the detailed information and examples relevant to each group. Our products of classic literature were divided into two main groups named "artistic works and didactic works" in terms of purpose of writing and the works within the didactic work groups were evaluated thematically in six parts: a) The works written to educate the individual-society, b) The works written to introduce person or persons, c) The works written to tell the real life, d) The scholarly works, e) The encyclopedias and the dictionaries, f) The works related vertu.

In the last section, there is transcribed text and intralingual translation of letter named "Şikâyet-nâme" of Fuzûlî that is an example of didactic work in the classical Turkish literature. The poet gave information about the his own psychology, time and environment as well as he used an aesthetic language in this work. Therefore, the work continued the it's importance until today.

Keywords: Classical Turkish literature, didactic work, classification, knowledge and thought in the Ottoman.

Giriş

Geleneksel anlamda edebiyatın " lirik, epik ve dramatik" olarak üç farklı tür bütünü içerdiği kabul edilmektedir. Ancak, gerek bu bütünler arasındaki sınırların giderek kaybolmaya başlaması, gerekse toplumsal hareketlere ve dinamiklere karşı edebiyatın gösterdiği tepki, lirikle epik arasındaki sınırların alışkanlık kazandığı bir gelişme sürecinin ürünü olarak öğretici/didaktik edebiyatı ortaya çıkarmıştır.¹

Hiç şüphe yok ki, bu durum klasik Türk edebiyatı için de geçerlidir. Nitekim bu edebiyatta yalnız edebî/sanatsal metinlerden (başta "gazel" olarak) bahsetmek, Osmanlı'da yalnız lirizmin yahut lirik eserlerin varlığından söz etmek anlamına gelir. Bu da günümüz türlerinin kümelenmesinde önemli bir yere sahip olan "didaktik/öğretici" türlerde Osmanlı düzyazı/nesir ve şiirinde/nazım kaleme alınmış pek çok örneği görmezden gelmek demektir.²

Esasen, estetik amaçla yazılmış eserler ve buna bağlı olarak kullanılan şekil ve muhteva, klasik Türk edebiyatında hemen her dönemde ağırlığını hissettirmiştir. Ancak bu üstünlük, bireyi ve toplumu "eğitmek, bilgilendirmek, yönlendirmek..." için kaleme alınmış eserlerin ihmal edildiği anlamına, kesinlikle, gelmemektedir. Çünkü klasik Türk edebiyatında bu hedefe yönelik olarak telif ve tercüme yoluyla pek çok eser vücuda getirilmiştir. Hatta bu eserler,

¹ Sargut Şölçün, *Tarih Bilinci ve Edebiyat Bilinci*, Dayanışma Yayınları, Ankara 1982, s. 133.

² Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası-Edebî Türler ve Tarzlar*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2007, s. 266.

kendilerine has özellikleriyle farklı alanlarda gelişme göstermiş ve her biri bir tür oluşturacak niceliğe ve niteliğe kavuşmuştur.

İşte, tasnif ve teori çalışmaları, içerik ve ifade özelliği bakımından farklılıklar gösteren bu eserlerin daha iyi anlaşılması ve yorumlanmasında oldukça önemli bir rol oynamaktadır.

Bu yazı, öncelikle klasik Türk edebiyatındaki öğretici metinlerin/eserlerin³ tasnifine yöneliktir. Ancak, bu tasnif denemesine geçmeden önce öğretici eserlerin genel özelliklerini ortaya koymak, bunların sanatsal eserlerden hangi yönlerden ayrıldıklarını belirlemek ve sınıflandırma çalışmalarında göz ardı edilmemesi gereken “tasnif-tür” ilişkisine kısaca değinmek kanaatimizce faydalı olacaktır.

1. ÖĞRETİCİ ESERİN TANIMI VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Öğretici eser, en genel anlamıyla okuyucunun bilmediği varsayılan bir konuda, onu bilgilendirmek ve bu bilgilere göre davranmasını istemek için hazırlanan eserler olarak tanımlanmaktadır. Öğretici eserler, farklı disiplinlerde olduğu gibi edebiyat alanında da oldukça önemlidir. Hatta edebiyat alanındaki tüm yapıtların az çok öğretici eser olduğunu iddia edenler de vardır. Edebiyat açısından öğretici eserler; deneme, tarih yazarlığı, öz yaşam öyküsü, edebiyat alanındaki bir akımı ya da görüşü ilgilendiren bir metin, kıssadan hisse şeklindeki ahlaka dair anlatımlar, yazı eleştirisi... adları ile anılabilmektedir.⁴

Edebiyat sahasında, eserler öğretmek maksadıyla kaleme alındıklarında “didaktik” kelimesiyle vasıflandırılmıştır. Eskilerin “tâlimî” ya da “hikemî” şeklinde adlandırdıkları bu eserler; edebiyat terimi olarak daha çok dinî (siyer, hilye, mevlid gibi), ahlaki, felsefî, sosyal, edebî (şiir sanatı ve lügat konuları gibi) ve estetik vb. sahalarda bilgi ve öğüt vermek maksadıyla yazılan manzum ya da mensur eserlerdir.⁵

Öğretici eserleri sanatsal eserlerden ayıran en önemli özellik yazılış amacıdır. Bu tür metinlerde yazar; bilgi vermek, ikna etmek, uyarmak, düşündürmek, yönlendirmek ve kanıtlamak amacını, metnin ölçüleri içinde açıkça ifade etme endişesini taşır. Bu amaca yönelik olarak her türlü yol ve yaklaşımı kullanabilen yazar, anlatım biçimi açısından öyküleyici, betimleyici, açıklayıcı, kanıtlayıcı ya da sözbilimsel biçimlerden yararlanabilmektedir.

³ “Metin” ve “eser” kelimelerinin birbiriyle yakın ilişkili fakat farklı nitelikteki edebî kavramları karşılayan kelimeler oldukları için teker teker belirtilmesi gerekir. Ancak, yazının bundan sonraki kısmında tekrardan kaçınmak için sadece “eser” kelimesi kullanılacaktır.

⁴ Doğan Günay, *Metin Bilgisi*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2007, s. 363-368.

⁵ Arslan Tekin, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, s. 190.

Bu biçimlerden özellikle açıklayıcı ve kanıtlayıcı ifade biçimleri öne çıkmaktadır. Açıklayıcı ifade biçiminde bilgi anlamı kolaylaştırıcı bir tarzda iletilmek istenir, başlangıçta varsayılan bir soru/sorun açıklanmaya çalışılır. Kanıtlayıcı anlatım biçiminin amacı ise okuyucuyu ikna etmektir. Dolayısıyla bu tür eserlerde bir fikir savunulur ya da reddedilir. Ayrıca, “ama, o hâlde, çünkü” gibi mantıksal bağlaçlara sıkça rastlanır.⁶

Öğretici eserlerde ifadenin netliği son derece önemlidir. Bu durum dilin şiirsel işlevinin ikinci planda kalmasını gerektirmektedir. Yani, öğretici eserlerde dil göndergesel işleviyle kullanılmaktadır. Göndergesel işlevde düz anlamsal ya da bilişsel işlevden söz edilir. Bilgi iletmeye yarayan bu işlev dilin temel işlevidir. Amaç bir anlamın iletilmesidir. Göndergesel işlev, sayılar ve tarih gibi öznellik dışı nesnel bilgiler içerir ve bunda yargı belirten durumlar yoktur. Bu işlev, her zaman üçüncü tekil kişi olan adlar ve adılar üzerine yoğunlaşır. Bu tür anlatılarda öznellikten çok toplumsal bir anlamı açıklayan yapıdan söz edilir.⁷

Sanatsal eserlerde -özellikle de şiirde- metnin özü kadar sunuluşu, söze dönüştürülmesindeki içtenlik, yakınlık, ses ve anlam bakımından sanatkarın gösterdiği ustalık da önemlidir. Kimi sanatkarlar ise gücü içlerindeki değişik imge ve tasarımlardan almışlar; okuyucuya aktardıkları duygu, düşünce ya da imgelerin özgünlüğüyle yıllar yılı yaşayan, başarılı metinler ortaya koyabilmişlerdir.⁸ Ancak, öğreticilik yönü ağır basan eserler, imge düzeyindeki ve çağrışım değeri kuvvetli (uzak çağrışımlı) kelime ve kelime gruplarından ziyade farklı yorumlara imkân tanımayan “temel anlam” üzerine bina edilmiştir. Bu nedenle öğretici eserlerde “imge”den öte nesnel bir “betimleme, tahkiye etme ve açıklama” ön plandadır. Kelimelerin yan ve mecaz anlam kazanmadan, söz sanatlarına başvurulmadan kullanılması ve konuyla ilgili terimlerden yararlanılması bir gereklilik hâline gelmiştir. Öğretici eserlerle edebî eserlerin kelime tercihi konusundaki bu farklılıklarını Saraç, şöyle özetlemektedir:

Lafızların hakikat anlamında kullanıldığı metinler okur için daha kurudur. Zira bu metinler okurun yorumlama ve hayal gücüne, diğer bir ifade ile metni yeniden üretmesine ihtiyaç bırakmaz. Bilgi verici metinler daha çok bu tarzda yazılır. Bundaki başlıca amaç okura yanılma ihtimali vermemektir. Yan anlamlı metinlerde ise okur üreticidir, metni zenginleştirme imkânına

⁶ Ayşe Eziler Kıran, Zeynel Kıran, *Yazınsal Okuma Süreçleri*, Seçkin Yayınları, Ankara 2003, s. 26, 27.

⁷ Doğan Günay, *age.*, s. 403-405.

⁸ Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Bilgi Yayınları, İstanbul 2013, s. 35.

sahiptir. Bundan dolayı edebiyat metinleri genellikle yan anlam bakımından zengin olarak yazılır. Bu aynı zamanda kalıcılığı sağlayan bir faktördür.⁹

Öğretici eserlerin diğer bir özelliği de, yazıldıkları dönemin “zihniyet”ini net bir biçimde göstermesidir. “Zihniyet” kelimesi sözlükte “toplumda var olan kültür ve gelenek-görenek gibi öğelerin kişide oluşturduğu davranış, düşünüş ve değerlendirilme öğelerinin tümü”¹⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. Kelimenin edebî terim olarak karşılığı ise, “metnin yazıldığı ve söylendiği anda mevcut ve hâkim olan güçlerin birlikte oluşturduğu ama bunların hepsinden farklı bir zevk ve anlayış”¹¹ biçimi olarak ifade edilir. Bu yönüyle öğretici eserler; toplum, siyaset, din, kültür, sanat... hayatıyla ilgili düşüncelerin dile getirildiği, okuyucunun bu konularda bilgilendirilmeye çalışıldığı eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu eserler, yazıldığı dönemin bu konulara bakış açısını yansıtan belgeler hüviyetindedir. Bu perspektiften bakıldığında, öğretici eserlerin toplumun aynası olma görevini, kurgu yönü ön planda olan sanatsal eserlerden daha iyi yerine getirdiği ve bunun ispatı sadedinde daha somut ve gerçekçi veriler sunduğu söylenebilir. Çünkü edebî eserlerde, “sanatkâr var olana nispetle yeni bir âlem kurmakta ve onu dilin olanaklarıyla anlatmaya gayret etmektedir. (...) Bu metinlerin gerçekliklerinden değil, tutarlılıklarından söz edilir. Bu metinlerde kullanılan dil ile bilimsel ve didaktik metinlerde kullanılan dil, anlam değeri ve işlevi bakımından farklıdır.”¹² Aynı zamanda, edebî eserlerde verilen mesajın doğruluğunu kanıtlamak mümkün değildir. Çünkü verilen bilgi ya da sunulan dünya düş ürünüdür ve bir tecrübe sonucu oluşmamıştır. Yazar, dış dünyadan istifade eder, ama onu kendi muhayyilesinde tekrar şekillendirerek okuyucuya sunar. Bu sunulan dünyanın yaşama geçirilmesi ise oldukça zordur.¹³

Öğretici eserlerde -sanatsal eserlerde de olduğu gibi- genellikle iki ifade şeklinin kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, günümüz Türkçesinde “düzyazı” olarak karşılanan “nesir”dir. Nesir, edebî terim olarak manzum olmayan her türlü eserin adıdır. Şayet, nesir tarzında yazılan bir eser, yüksek edebî ve bedîî niteliklere sahipse “inşâ” olarak adlandırılır. İkinci ifade şeklini ise, vezinli ve kafiyeli her söz için kullanılan “manzum” ve “manzume” kelimeleri karşılamaktadır. Ancak, bir manzumeye şiir denilebilmesi sanat değeri taşımasına bağlıdır. Klasik Türk edebiyatı öğretici eserlerde bu iki ifade şekline nazım tarafının bir adım önde olduğu kabul edilmektedir. Çünkü klasik Türk edebiyatında nitelik ve

⁹ M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2011, s. 104.

¹⁰ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Yayınları, C 5, İstanbul 2007, s. 5483.

¹¹ Şerif Aktaş, *Şiir Tahsil (Teori-Uygulama)*, Akçay Yayınları, Ankara 2009, s. 29.

¹² Şerif Aktaş, Osman Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 327

¹³ Şerif Aktaş, Osman Gündüz, *age.*, s. 328.

nicelik bakımından nazım nesre hemen her dönemde üstün gelmiştir. Ayrıca, geniş halk kitlelerine ulaşmak isteyen nâzımlar, talimî konularda, kolay okuma/ezberleme açısından manzum yazma geleneğine fazla rağbet göstermişlerdir. Böylece, normal olarak nesrin sahasına giren tarihler, nasihat kitapları, dinî-ahlaki-tasavvufî eserler, lügatler, şair tezkireleri vb. pek çok eser nazmen de vücuda getirilmiştir.¹⁴

Fakat bu üstünlük ve rağbet, klasik Türk edebiyatı öğretici eserlerin teşekkülünde nesrin ihmal edildiği anlamına gelmemektedir. Çünkü bazen sadece öğretme amaçlı, bazen öğreticiliğin yanısıra sanat endişesinin taşındığı, bazen de estetik yönü baskın pek çok didaktik mensur eser, bu dönemin mahsulü olmuştur. Bu öğretici mensur eserlerin genellikle dört nesir üslubu ile yazıldığı görülmektedir. Bunlar:

a) Sade nesir (üslûb-ı sâde): Arapça-Farsça kelime ve tamlamaların az olduğu, sanat kaygısı güdülmeyen yazılan ve secinin ya hiç bulunmadığı ya da nadiren görüldüğü eserlerin yazıldığı üsluptur. Bu tarz, “halk nesri” olarak da adlandırılmaktadır. Daha çok 13-15. asırlarda kullanılmış olan bu üslupla “tefsir, siyer, ahlâk ve nasihat kitapları, evliya menkıbeleri, gazavatnameler” gibi halka hitap eden eserler kaleme alınmıştır.

b) Orta nesir (üslûb-ı mutavassıt): Arapça-Farsça kelime ve tamlamaların Türkçe kelimelere baskın olduğu, yer yer secilerle süslenmiş, öğreticilikle beraber estetik kaygıyı da gözetilen bir üsluptur. Tarihlerin pek çoğu ve şüara tezkirelerinin önemli bir kısmı bu üslupla yazılmış olup daha çok 16. yüzyıldan sonra kullanılmıştır.

c) Süslü nesir (üslûb-ı müzeyyen): Sanat yapma kaygısının önde olduğu, Arapça-Farsça söz varlıklarına sık rastlanan, secinin bolca kullanıldığı nesir tarzıdır. Bazı tezkireler, tarihler, tasavvufî eserler ve münşeat mecmuları süslü nesirle yazılmıştır. Bu üslubun en büyük temsilcisi Sinan Paşa’dır.

d) Ağdalı nesir (üslûb-ı âlî): Arapça-Farsça kelimelerin yoğun olduğu, secili, esas gayesi sanat ortaya koymak olan külfetli nesir üslubudur. En tanınmış temsilcileri Veysî ve Nergisî’dir.¹⁵

Sonuç olarak, öğretici eserlerin -genelde Türk edebiyatıyla, özelde ise klasik edebiyatla ilgili- özelliklerini ve sanatsal eserlerden farklarını şöylece özetlemek mümkündür:

¹⁴ Cihan Okuyucu vd., *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011, s. 13.

¹⁵ Cihan Okuyucu vd., *age.*, s. 16-19.

a) Öğretici eserler okuyucuya bilgi vermek amacıyla yazılırken, sanatsal eserler okuyucuda estetik yaşantı uyandırmak amacıyla yazılır.

b) Öğretici eserlerde kurgu bulunmaz, gerçekler dile getirilir. Ancak, bu gerçeklik zaman zaman yazarın öznel bakış açısıyla şekillenebilir. Sanatsal eserler ise -her ne kadar gerçek hayattan faydalanılsa da- büyük ölçüde kurgudur ve anlatılanlar hayal ürünüdür.

c) Öğretici eserlerde nesnellik, sanatsal eserlerde ise öznellik hâkimdir.

d) Öğretici eserler değişmez, sanatsal eserlerde ise değişiklik yapılabilir.

e) Öğretici eserlerde kelimeler gerçek anlamda kullanılırken, sanatsal eserlerde kelimeler mecaz ve yan anlamında kullanılabilir.

f) Öğretici eserler açıklayıcı, kanıtlayıcı, emir verici anlatım türüyle kaleme alınırken; sanatsal eserler betimleyici ve öyküleyici anlatım türüyle yazılır.

g) Öğretici eserler genellikle resmî, açık ve sade bir dille yazılır; üslup kaygısı taşımaz. Sanatsal eserlerde ise dil sanatsaldır, üslup kaygısı vardır.

h) Öğretici eserlerde söz sanatlarına yer verilmez, sanatsal eserlerde ise söz sanatları ve çağrışım değeri yüksek ifadeler yer alır.

ı) Öğretici eserlerde dil göndergesel işlevde kullanılırken, sanatsal eserlerde dil şiirsel işlevde kullanılır.

i) Öğretici eserler, “düzyazı/mensur”, “şiir/manzum” ve “manzum-mensur karışık” gibi farklı ifade şekilleriyle yazılabilir.

2. KLASİK TÜRK EDEBİYATINDAKİ ÖĞRETİCİ ESERLERİN TASNİFİ

2. 1. Klasik Türk Edebiyatında Tasnif-Tür İlişkisi

Klasik Türk edebiyatındaki öğretici eserlerin tasnifi, zorunlu olarak “tür” ve “şekil” bilgisini de beraberinde getirmektedir. Çünkü günümüze değin farklı kriterlerle yapılan tasnifler, “edebî türlerin tanımlanması ve gruplandırılmasında içerik ve biçimin teorilerde önemli bir yere sahip olduğunu”¹⁶ göstermektedir.

¹⁶ Metin Akkuş, *age.*, s. 15.

“Tasnif” kelimesi sözlükte “birbiri ile ilgili olan şeyleri türlerine göre ayırma ve sıralama; bölümlenme; sınıflama”¹⁷ olarak tanımlanmaktadır. Diğer disiplinlerde olduğu gibi, edebiyat sahasında yapılan tasniflerin de temel hedefi, en kuşatıcı çerçeveyi belirlemek ve bu çerçeve içindeki eserlerin aynı türden olanlarını birlikte okuyup eseri en doğru şekilde yorumlayabilmektir:

Başlangıçta nesir ve nazım olarak ayrılmasına rağmen tarihi, sosyal, lüktürel ve dilbilime ait yeni durumlar edebî türlerin zaman içinde gelişip zenginleşmesine zemin hazırlar.(...) Bütün edebî tarih dikkate alındığında, metinlerin incelenmesi ve değerlendirilmesinde ya güzelliğin ya mananın veya şeklin hareket noktası alındığı ve buna göre de metinlerin sınıflandırıldığı görülmektedir. (...) Aynı edebî tür içinde düşünülüp ele alınabilecek eserlerin tamamını okumadan ve onların özelliklerini dikkate almadan söz konusu tür hakkında kanaat belirtme hakkına sahip miyiz?¹⁸

“Aynı cins varlıklar ya da nesnelere bütünü içinde ortak özellikleri bulunan grup ya da özdeş tip” şeklinde tanımlanan “tür” kavramının edebî terim olarak karşılığı “eserlerin biçim ve içerik yönüyle ayrıldıkları bölümlerden her biri”¹⁹ şeklinde ifade edilmektedir.

Tür kavramı, bütün bilim alanları içinde söz konusu nesne ya da olgunun diğerleriyle olan benzerlik veya farklılıklarını, dolayısıyla da kendine özgü niteliklerini betimlemek için insan zihninin yaptığı soyutlamayı gösteren bir kavramdır.²⁰

Başlangıçta sadece edebî eserlerle sınırlı olan bu kavram, zamanla dinî eserler, antlaşmalar, reklamlar, yasa metinleri, bilimsel araştırma makaleleri, gazete haberleri... gibi çok farklı türleri de içine alacak şekilde genişlemiştir; böylece “tür” kavramı, bir şemsiye kavram hâline gelmiştir.²¹

Edebiyat teorisinde tür, eserin sağlıklı yorumlanabilmesi için tespit edilmesi gereken bir araç olarak görülmekte ve edebiyat felsefesinin temel problemlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.²² Tür kuramlarına göre bir “tür”; konusu, retorik yapısı ve biçimsel

¹⁷ Yaşar Çağbayır, *age.*, C 5, s. 4625.

¹⁸ Şerif Aktaş, *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 100-103.

¹⁹ Yaşar Çağbayır, *age.*, C 5, s. 4943.

²⁰ A. Sumru Özsoy, Zeynep Erk Emeksiz (Editörler), *Genel Dilbilim-II*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013, s. 166.

²¹ Işıl İnce Özyıldırım, *Tür Çözümlemesi-Türkçe Metin İncelemeleri ve Karşılaştırmalar*, BilgeSu Yayınları, Ankara 2010, s.19.

²² Metin Akkuş, *age.*, s. 11.

düzeni (uzun-kısa, sözlü-yazılı, şiir-nesir vs.) gibi özellikleriyle metinlerin daha özel bir grup oluşturmasıdır. Bir türün belirli bir konu bakımından daha da özelleştirilmesi ise “alt türü” meydana getirmektedir.²³

Türün teorik açıdan bir diğer özelliği de hem dış şekle (belli bir vezin veya yapı) hem iç şekle (tutum, ton, amaç; daha kabaca söylenirse konu ve hitap edilen kitle) dayanan edebî eserler gruplandırması olmasıdır. Bu yönüyle tür, edebî bağlamda sınıf ile o sınıfa vücut veren şeyler arasındaki ilişki, tek olanla çok olan arasındaki ilişki ve evrensel olanların mahiyeti gibi konularda bir takım felsefî meseleleri beraberinde getirmektedir.²⁴

Klasik Türk edebiyatında türlerin ortaya çıkışında bir takım ihtiyaçlar ve şartlar etkili olmuş, kullanılan tür adları türün devamında ve yeni türlerin gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Gelenekle sınırlanan bu edebiyatta şairlerin yenilik arayışları, yeni türlerin genelden özele ve bütünden parçaya doğru gelişimini sağlamış; türler suya atılan bir taş gibi dalga dalga yayılmış ve çeşitlenmiştir. Ancak, türlerin konu itibarıyla birbirlerine oldukça yakın olmaları edebiyat araştırmacılarını genelleme yapmak zorunda bırakmış; ortak malzemeden beslenen ve birbirinin devamı niteliğindeki türlerin kimi zaman alt başlıklarla bütünlük içinde değerlendirilmesine yol açmıştır.²⁵

Tasnif ve tür kavramları, klasik Türk edebiyatı bünyesinde vücut bulmuş eserler için çokça konuşulmuş; ancak teori oluşumunda hâlâ kesinliğe kavuşmamış bir mesele olarak günümüze değin önemini devam ettirmiştir. “Hiç şüphe yok ki bu tartışmaların hareket noktası; ‘sınırları belirlenmiş’ edebî türler olacaktır. (...) Bunun için ‘tasnif’, bir ön çalışma olarak görülmeli, kuramsal çalışma ve tartışmalar bu belirlemeden hareketle başlatılmalıdır.”²⁶ Bu nedenle, daha önceki tasnif denemeleri de dikkate alınarak yapılacak yeni çalışmalara özellikle ihtiyaç duyulmaktadır.

²³ John Frow, “Genre (The New Critical Idiom)”, Routledge, New York 2006, s. 67, 74’den aktaran Hatice Aynur, “Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre Türler”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4: Nazımdan Nesire Edebî Türler*, 25 Nisan 2008 Bildiriler, Turkuaz Yayınları, İstanbul 2009, s. 49.

²⁴ Rene Wellek, Austin Varren, *Edebiyat Teorisi* (Çev. Ömer Faruk Huyugüzel), Akademi Kitabevi, İzmir 1993, s. 206, 212.

²⁵ Halûk Gökalp, “Eski Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi”, *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, Kriter Yayınları, İstanbul 2009, s. 275-278.

²⁶ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara 2010, s. 14.

2. 2. Klasik Türk Edebiyatındaki Türlerle İlgili Çeşitli Tasnif Çalışmaları

Batı menşeli edebiyat teorilerinde türler, geleneksel olarak, birtakım içerik ve biçimle ilgili nitelikler doğrultusunda belirlenmekte ve sınıflandırılmaktadır. Bu nitelikler, “eserin bir ana tür içinde bulunması (epik-dramatik-lirik-didaktik), eserin nazım ya da nesir biçiminde yazılması ve eserin uzunluğunun farklı olması” şeklinde üç başlıkta değerlendirilmektedir.²⁷

Benzer anlayışa klasik Türk edebiyatında da rastlamak mümkündür. Çünkü bu alanda günümüze kadar yapılan tasnifler, genellikle “ana türler” ve “alt türler” doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Bu tasnif çalışmalarında esas alınan kıstaslar “klasik edebiyat ile halk edebiyatındaki türlerin bazı ortak terimlerle karşılanması; ifade biçimlerinden olan nazım, nesir ve nazım-nesir ayırımının öne çıkması; nazım şeklinin veya nazım türünün ana başlık olarak düşünülmesi; dinî olan ve dinî olmayan eserler kriterinin esas alınması; eserin hacminin (büyüklüğü ya da küçüklüğünün) önemsenmesi” şeklinde özetlenebilir.²⁸

Bu tasnif denemelerinden ilk ve sistemli olanı, şüphesiz ki, Agâh Sırrı Levend’e aittir. Onun “Türk Edebiyatı Tarihi” adlı eserinde yaptığı ve kendisinden sonraki pek çok araştırmacı tarafından ya olduğu gibi ya da bir takım değişikliklerle kullanılan bu tasnifinde²⁹ “edebiyat tarihçisi gözüyle edebî eserlerimiz” ve “başka türler” şeklinde iki ana başlık yer almaktadır. Yazar, bilinen türlerin hemen çoğunu içine alabilecek on sekiz alt başlığı ikinci grupta değerlendirmiştir (dinî eserler, tasavvufî eserler, ahlaki eserler, siyaset-nameler gibi).³⁰

Bir diğer tasnif denemesi ise “Büyük Türk Klâsikleri” adlı edebiyat tarihi eserindeki tasniftir. Fahir İz, bu gruplandırmada edebî türleri ve şekilleri “dîvân edebiyatında nazım türleri” ve “dîvân edebiyatında nesir türleri” ana başlıkları altında toplamıştır. İlgili çalışmada, nazım türleri “dîvân” ve “mesnevî” başlıkları altında verilirken; nesir türleri “dinî metinler, menkabevî İslâm târihi, dinî destânî metinler, hikâyeye, halk hikâyeleri, destânî eserler...” şeklinde devam eden on altı alt bölüme ayrılmıştır.³¹

Neclâ Pekolcay, “İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev’ilere Giriş” adlı eserinde dinî içerikli metinleri “divan edebiyatında dinî konular” ana başlığı altında gruplandırmayı uygun

²⁷ Gennady N. Pospelov, *Edebiyat Bilimi* (Çev. Yılmaz Onay), Evrensel Basım Yayınları, İstanbul 1995, s. 510.

²⁸ Metin Akkuş, *age.*, s. 16-21.

²⁹ Hatice Aynur, *agbil.*, s. 47.

³⁰ Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 99-176.

³¹ Fahir İz, Günay Kut, “Dîvân Nazım ve Nesri”, *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1985, s. 243-253.

görmüş;³² İskender Pala ise “Divân Edebiyatı” adlı eserinde Fahir İz’in yaptığı çalışmaya “manzum-mensur ortak türler” adında üçüncü bir ana başlık ilave etmiştir.³³

Son dönemde yapılan tasniflerin çoğunda, gerek türlerin birbirinden kesin çizgilerle ayıramayacağı düşüncesi gerekse de tür-alt tür ilişkisinden kaynaklanan bir yaklaşımla herhangi bir gruplandırmaya gidilmediği ve türlerin alfabetik olarak sıralandığı görülmektedir. Örneğin, Halûk Gökâlîp “Bağlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi” adlı kitabın ilgili bölümünde, türleri tasnif etmek yerine alfabetik olarak sıralamayı tercih ettiğini, bu tercihte birbirine çok yakın olan türleri bir başlık altında değerlendirme düşüncesinin etkili olduğunu söylemektedir.³⁴ Bu şekildeki çalışmalardan bir diğeri de Metin Akkuş’a aittir. Ancak o, eserinin giriş kısmında, nazım ve nesir türlerini, bunların şekil ve içerik özelliklerini ve klasik Türk edebiyatı metinlerinin tahlil çalışmalarını dikkate alarak farklı bir tasnif teklifinde bulunmuştur: I- Din: 1. Zaman (Gün, Ay, Mevsim, Yıl) 2. Mekân (İç/dar Mekân, Dış/Geniş Mekân) 3. İnsan (Kul-Tanrı, Mümin-Peygamber-Halife vd.) II- Toplum: 1. Zaman (Gün, Ay, Mevsim, Yıl) 2. Mekân (İç/dar Mekân, Dış/Geniş Mekân) 3. İnsan (Tebaa-Sultan (Yönetici), Günlük Yaşam) III- Tabiat: 1. Zaman (Bahar, Yaz, Sonbahar, Kış) 2. Mekân (Coğrafya, Saray, Bahçe) 3. Varlık (Tabii Ortamda Bitki-Hayvan ve İnsan)³⁵

Klasik Türk edebiyatı türleriyle ilgili tasnif çalışmaları, şüphesiz ki, sadece müstakil eserlerle sınırlı değildir. Nitekim son yıllarda neredeyse bütün klasik edebî türler akademik makale, bildiri, yüksek lisans ve doktora düzeyinde ele alınmıştır. Özellikle de 2009 yılında gerçekleştirilen ve tür meselesini kuramsal anlamda tartışmayı amaçlayan “Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4: Nazımdan Nesire Edebî Türler” adlı çalıştay, konunun farklı yönlerini ele alan bildirileri ihtiva etmesi bakımından ayrıca önemi haizdir. Bu bildirilerden tasnif ve tür konusuyla yakından ilişkili olan birkaç tanesine kısaca değinmek yararlı olacaktır:

Bunlardan birincisi Fatih Altuğ’a aittir. Altuğ, yazısında bir tasnif çalışmasından/denemesinden ziyade edebî türlere yaklaşımın esaslarını belirlemek istemiştir. Yazının özellikle ikinci kısmında türlerin tasnifiyle ilgili kitapların genellikle pedagojik amaçlarla hazırlandığı ve kavramsal çözümlenmeden çok türleri tanıtan betimleyici bir

³² Neclâ Pekolcay vd., *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev’ilere Giriş*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1994, s. 135.

³³ İskender Pala, *Divân Edebiyatı*, L&M Yayınları, İstanbul 2002, s. 129.

³⁴ Halûk Gökâlîp, *age.*, s. 278. / Benzer eserler için bkz.: Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bigisi*, TDK Yayınları, Ankara 2000; Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası-Edebî Türler ve Tarzlar*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2007; Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara 2010.

³⁵ Metin Akkuş, *age.*, s. 21.

yaklaşımın esas alındığı vurgulanmış; büyük ölçüde George Kamberelis'in "Genre as institutionally informed social practice" adlı makalesinden istifadeyle, türleri yeniden düşünürken göz ardı edilmemesi gereken ilkeler sıralanmıştır. Altuğ'a göre, klasik Türk edebiyatını yeni bir tür kuramı etrafında değerlendirirken; yazarın özneliği ile toplumsal kurumlar arasındaki bağıntının önemi kavranmalı, edebî teknolojilerin (matbaa, elektronik ortam, sözlü-yazılı anlatım gibi) türleri nasıl etkilediği üzerinde durulmalı ve tür sınıflandırılmasında etkili bir yöntem olarak kullanılan "dinsellik ve dünyevilik" yeniden gözden geçirilmelidir.³⁶

Hatice Aynur yazısında, tezkirelerden hareketle (Sehî, Latîfi, Âşık Çelebi tezkireleri özelinde) edebî türlere ait sınıflama ve gruplandırmalara ilişkin bazı tespitlerde bulunmuştur. Bu tespitler:

a) Sınırları kesin olmamakla birlikte, tezkire yazarları "fen, ilm, üslup ve tarz" kelimelerini sınıflama ve gruplama anlamında kullanmışlardır. Bu bağlamda, her dört sözcüğün günümüzde belirli ortak özellikleri taşıyan metinleri bir araya getirmek üzere kullanılan türe karşılık geldiği ileri sürülebilir.

b) Tezkire yazarları için öncelikli ayırım ya da sınıflama nazım ve nesirde olmaktadır. Bu sınıflamanın kimi zaman biçimsel, kimi zaman da türe dair bir sınıflamayı içine aldığı gözlemlenmektedir.

c) Kullanılan bir diğer kategori ise, günümüz araştırmacılarının da bazen nazım biçimi bazen tür olarak değerlendirdikleri kategorilerdir. Bunlar arasında "mesnevi, gazel, kaside, rubai, kıta, lugaz, muamma, tarih ve inşa" yer alır.

d) Diğer bir sınıflama ise türün en temel özelliklerinden biri olan ve bugün klasik Türk edebiyatına yönelik tür sınıflamasının çıkış noktası olan konuya göre yapılmaktadır. Tezkirelerde konulara ad olan kelimeler, tezkire yazarları ve okuyucuları için belirli bir konusu, söz dağarcığı, biçimsel düzeni ve yapısı olan metinlere işaret etmektedir.

³⁶ Fatih Altuğ, "Başka Tür'lü Bir Yaklaşım Mümkün mü?: Osmanlı Edebiyatında Türlerle Dair Sınıflandırmalara Tür Kuramı Açısından Bakma Denemesi.", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4: Nazımdan Nesire Edebî Türler*, 25 Nisan 2008 Bildiriler, Turkuaz Yayınları, İstanbul 2009, s. 32-45.

e) Tezkirelerde, bir metnin yapısını ve konusunu ya da bulunduğu metin grubunu ifade etmek için model olarak kullanılan metinlerin neler olduğu da belirtilmiştir (Firdevsî'nin Şeh-nâme'si, Süleymân Çelebi'nin Mevlid'i gibi).³⁷

Edith Gülçin Ambros ise edebî türlerle ilgili sınıflandırma denemesinde ana hatları basit ve bölümleri kapsamlı genel bir sınıflamaya imkân verdiği için “gereksinimlere” dayanan bir tasnif yapmış; bütün klasik Türk edebî türlerini beş gruba ayırmıştır. Bunlar:

1. Lirizm (duyduyu, özellikle aşk ve sevgiyi açığa vurma gereksinimine bağlı): a) Erotik mistik lirizm (gazel), b) erotik realist lirizm (şarkı, sâkî-nâme *vd.*), c) Dinî lirizm (tevhîd, münâcât *vd.*), d) Dindışı övücü lirizm (medhîye), e) Elejik lirizm (mersiye)

2. Öyküleme (haber verme gereksinimine bağlı): a) Anıcı öyküleme (mevlid), b) Romanesk öyküleme (romanesk mesnevi destan *vd.*), c) Alegorik öyküleme (alegorik mesnevi, fabl *vd.*), d) Mizahi öyküleme (latife, mizahi şerh *vd.*), e) Tarihi öyküleme (genel tarihler, gazavatname *vd.*), f) Biyografik öyküleme (tezkire-i şüara, vefayatname), g) Otobiyografik öyküleme (seyahatname, mektup *vd.*), h) Didaktik öyküleme (ilmî mesneviler, şerh *vd.*)

3. Yergi (alay yoluyla yerme/karşı çıkma gereksinimine bağlı): Hiciv, tehzil, hezel.

4. Komedi (seyrederek eğlenme gereksinimine bağlı): Karagöz oyunu, orta oyunu.

5. Edebî Sanatlar (zihinsel ve görsel bir cins oyun yapma gereksinimine bağlı): Muamma, lugaz *vd.*³⁸

2. 3. Klasik Türk Edebiyatındaki Öğretici Eserlere Yönelik Tasnif Denemesi

Klasik Türk edebiyatıyla ilgili yapılmış tasnif denemelerinin hiçbirisinde öğretici eserlerin/türlerin müstakil olarak ele alındığı görülmemektedir. Bu sebeple, daha önce yapılmış sınıflandırma çalışmalarından da istifadeyle, yazılış amacı ve gereksinimleri esas alan “tematik tasnif” doğrultusunda bir gruplandırmanın lüzumu ortaya çıkmakta; klasik Türk edebiyatı öğretici eserleri anlamada, kuramsal çalışma ve tartışmaların bu belirlemeden hareketle başlatılması gerekli görülmektedir.

Daha önce belirtildiği gibi klasik Türk edebiyatı öğretici eserleri ifade biçimi açısından “manzum, mensur, manzum-mensur karışık” olabilmekte ve farklı edebî formlarda (mesnevi,

³⁷ Hatice Aynur, *agbil.*, s. 50-59.

³⁸ Edith Gülçin Ambros, “Gülme, Güldürme ve Gülünç Düşürme Gereksinimlerinden Doğan, Türler ve Osmanlı Edebiyatında İroni, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4: Nazımdan Nesire Edebî Türler*, 25 Nisan 2008 Bildiriler, Turkuaz Yayınları, İstanbul 2009, s. 65, 66.

kıta vb.) yazılabilmektedir. Aynı zamanda, bu öğretici eserlerin yazılış amaçları da değişebilmektedir: Şöyle ki, bunların bir kısmında salt bilgilendirme amacı ön plandayken, diğer bir kısmında bilgilendirme ve estetik haz oluşturma gayesi eşit derecede önemsenmekte, az bir kısmında ise bilgilendirme yönü olmakla birlikte estetik kaygının daha baskın olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, bu tasnif denemesinde öğretici eserlerin bu üç yönü -yani ifade biçimi, edebî form ve yazılış amacı- dikkate alınmamış, gruplandırmalar eserlerin/türlerin sadece “tematik/içerik” özelliğine bakılarak gerçekleştirilmiştir.

Belirtilmesi gereken bir diğer husus da, klasik Türk edebiyatı mahsüllerini diğer bilimlerden ayrı düşünmenin mümkün olmamasıdır. Çünkü bu edebiyatın içinde insanın ilgi alanına giren her türlü bilim, sanat ya da estetik nitelikli faaliyetlerin kodlandığı görülür. Öyle ki; dinî ve gizli bilimleri ilgilendiren motifler, felsefe, mantık, tabiat bilimleri ve gökyüzü bilimlerine dair pek çok eserin adı edebiyat tarihlerinin sayfalarını doldurmuştur.³⁹ Bundan dolayı, bahsi geçen bilimlerle ilgili eserler de klasik Türk edebiyatı öğretici eserler bünyesinde düşünülmüş ve sınıflandırmaya dâhil edilmiştir.

Klasik Türk edebiyatının genel olarak ve öğretici eserler bağlamındaki tasnifleri aşağıdaki tablolarda yer almaktadır:

Tablo 1: Klasik Türk Edebiyatı Eserlerinin Genel Olarak Tasnifi

Klasik Türk Edebiyatı Eserleri	
Ana Başlıklar	Alt Başlıklar
1. Sanatsal Eserler	1.1. Duygu ve Heyecana Bağlı Eserler 1.2. Anlatmaya Bağlı Eserler 1.3. Göstermeye Bağlı Eserler
2. Öğretici/Didaktik Eserler	2.1. Bireyi-Toplumu Eğitmeye Yönelik Eserler 2.2. Şahsî/Şahısları Tanıtmaya Yönelik Eserler 2.3. Gerçek Hayatı Yansıtmaya Yönelik Eserler 2.4. Güzel Sanatlarla İlgili Eserler 2.5. Ansiklopediler-Sözlükler 2.6. İlmî Eserler

³⁹ Metin Akkuş, *age.*, s. 267.

Tablo 2: Klasik Türk Edebiyatı Öğretici Eserlerin Tematik Ana-Alt Başlıkları ve Türler Bağlamındaki Tasnifi

Klasik Türk Edebiyatı Öğretici Eserler	
Tematik Ana Başlıklar	Tematik Alt Başlıklar ve Türler
1. Bireyi-Toplumu Eğitmeye Yönelik Eserler	1.1. Dinî Eserler 1.1.1. Cenab-ı Hak'la İlgili Olanlar: Tevhit, münacat/tazarruname, esma-i hüsnâ vb. 1.1.2. Peygamberlerle İlgili Olanlar: Siyer, hadis, esma-i nebi, siret, mevlit, gazavat-ı Resulullah, hilye, hicret, şefaatname, kırk hadis/yüz hadis/bin hadis vb. 1.1.3. Kur'an-ı Kerim'le İlgili Olanlar: Kısas-i enbiyalar, Süleymanname, Halilname, Kıssa-i Yûsuf vb. 1.1.4. Diğer Dinî Konularla İlgili Olanlar: akaidnameler, manzum ilmiyeler, şürurü's-salatlar, makteller, Ramazanname, fütüvvetnameler, Kâbenameler vb. 1.2. Tasavvufî Eserler: Doğrudan tarikat adabını öğreten ve tasavvufî bireyi eğitmeye amaçlayan eserler. 1.3. Ahlakî Eserler: Nasihatnameler, siyasetnameler, faziletnameler, ibretnameler, fütüvvetnameler, münazaralar, münşeat mecmuaları (özel mektuplar gibi), sad kelimeler vb.
2. Şahsî/Şahısları Tanıtmaya Yönelik Eserler	2.1. Biyografik-Otobiyografik Türler: Tezkireler, menakıbnameler, sergüzeştname, münşeat mecmuaları, ta'rifatlar vb. 2.2. Divan ve Mesnevîler
3. Gerçek Hayatı Yansıtmaya Yönelik Eserler	3.1. Tarihle İlgili Olanlar: Genel tarihler, özel/destanî tarihler 3.2. Sosyal Hayata İlgili Olanlar: Seyahatnameler, sefaretnameler, surnameler, şehrengizler, divanlar vb. 3.3. Siyasetle İlgili Olanlar: Siyasetnameler, münşeatlar (fetva vb. belgeler), müstakil ilmî eserler.
4. Güzel Sanatlarla İlgili Eserler	4.1. Belagatla ve Edebiyat Tarihiyle İlgili Olanlar 4.2. Musikiyle İlgili Olanlar
5. Ansiklopediler ve Sözlükler	5.1. Ansiklopediler: Tezkireler, tabakat kitapları, modern ansiklopediler. 5.2. Sözlükler: Arapça madde başlı sözlükler, Farsça madde başlı sözlükler, Türkçe madde başlı sözlükler.
6. İlmî Eserler	6.1. Düşünce İlimleri: Felsefe, mantık, psikoloji vb. 6.2. Hesap İlimleri: Matematik, astronomi vb. 6.3. Tabii İlimler: Tıp, fizik, coğrafya 6.4. Gizli İlimler: İlm-i kimya, ilm-i simya, ilm-i nücum, ilm-i kıyafet, ilm-i tabir-i rüya, ilm-i reml vb.

Bu bilgilerden sonra Tablo 2'deki tasnifte yer alan ana-alt başlıkların ve bunlara dâhil edilen türlerin "öğretici eser" bağlamındaki özelliklerinden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır:

2.3.1. Bireyi ve Toplumu Eğitmeye Yönelik Eserler

2.3.1.1. Dinî Eserler

Klasik Türk edebiyatının en belirgin ve genel bir vasfının az ya da çok dinî bir özellik taşımak olduğunu söylemek mümkündür. Hemen her konudaki mensur dinî eserler aynı zamanda manzum olarak da kaleme alınmış; bunların bir kısmında baştan sona tek bir dinî mevzu ele alınırken, bir kısmında ise dinî konular tasavvufla ve ahlaki değerlerle birlikte anlatılmıştır. Klasik Türk edebiyatında dinî eserlerin çoğunlukla Hz. Muhammed’le ilgili olduğu görülür.⁴⁰ Ancak, diğer dinî mevzulardan da gelenek hâline gelmiş ve sayısız manzum ve mensur esere konu olanlar vardır. Bunlar dört grupta değerlendirilebilir: a) Cenâb-ı Hak’la ilgili eserler, b) Peygamberlerle ilgili eserler, c) Kur’an’a dayalı eserler, d) Diğer dinî konularla ilgili eserler.

2.3.1.1.2. Cenab-ı Hak’la İlgili Olanlar: Bu gruba giren eserlerin başında Allah’ın varlığından ve birliğinden bahseden “tevhid” türündeki eserlerle, O’nun isim ve sıfatlarını anlatan “esmâ-i hüsnâ” türündeki eserler yer almaktadır. Ayrıca, gerek müstakil olarak yazılan gerekse de dinî veya din dışı eserlerin giriş mahiyetindeki bölümlerinde bulunan “münâcât/tazarrû-nâme” türündeki metinler de bu grupta değerlendirilmektedir:

A. Nihat Tarlan, tevhid ve münâcâtı bir bütün olarak ele almakta ve bunları genel olarak ‘nazın’ ve ‘nesir’ diye iki kısma ayırmaktadır. Nesir tarzında yazılan tevhidlerin genellikle ‘mukaddime’ler içerisinde yer almasına karşılık, manzum tevhidler başlı başına kaside tarzında düzenlenmişlerdir. Bunların bazıları da mesnevi başlığı altında yer alır.⁴¹

Allah’ın güzel isimlerinden bahseden eserlerin ilk örneği 1402 tarihli, yazarı belli olmayan “Cevâhirü’l-Ma’ânî” adındaki eserdir. İlyas İbnü İsâ Saruhanî’nin 1542’de telif ettiği “Esmâ-i Hüsnâ Şerhi” adlı eseri türün en önemli mahsüllerinden biridir. Bu konunun manzum yazılma geleneği Velî Recâî Velîbeyoğlu’nun 1962’de kaleme aldığı “Manzum Esmâü’l-Hüsnâ” ile günümüze değin sürmüştür.

2.3.1.1.3. Peygamberlerle İlgili Olanlar: Klasik Türk edebiyatında peygamberlerin hayatını konu alan manzum ve mensur pek çok eser vücut bulmuştur. Bu eserler içinde bir ya da birkaç peygamberden bahseden eserler olduğu gibi bir kısım peygamber adlarını sayan (tâdâd-ı

⁴⁰ Âmil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 349-365.

⁴¹ Rıdvan Canım, *age*. s. 334.

enbiyâ/esâmî-i enbiyâ) eserlere de rastlamak mümkündür. Abdülvâsi Çelebi'nin "Halîl-nâme"si ile Neşâti Ahmed Dede'nin "Hilye-i Enbiyâ" sı bu türdeki eserlere iki önemli örnektir.

Şüphesiz ki, peygamberler içinde çok değişik türde ve şekilde edebî eserlere konu olan peygamber Hz. Muhammed'dir. Nesir tarzında kaleme alınmış "siyer ve hadis" kitaplarının yanında, çoğu manzum olan "esma-i nebi, sîre, mevlit, miraç, gazavat-ı Resulullah, hilye, hicret, şefaathname, kırk hadis/yüz hadis/bin hadis" konulu pek çok eser, Hz. Muhammed'le alakalı bir edebiyatın oluşmasına sebep olmuştur.⁴² Bu eserlere, Yazıcıoğlu Muhammed'in "Muhammediye"si, Süleymân Çelebi'nin "Vesîlet'n-Necat"ı, Nâyî Osmân Dede'nin "Mi'râciye"si, Hâkânî Mehmed Bey'in "Hilye"si, Süleymân Nahîfî'nin "Hicreti'n-Nebî"si, Kemâl Ümmî'nin "Kırk Armağan"ı örnek gösterilebilir.

2.3.1.1.4. Kur'an'la İlgili Olanlar: Kıssa-i enbiyalar, kaynağı Kur'an âyetleri olan "Yûsuf u Züleyhâ, Süleymân-nâme, Halîl-nâme, Kıssa-i Yûsuf" konulu eserler ve manzum ya da mensur Kur'an tercümeleleri bu grupta ele alınan eserlerdendir (Şeyyâd Hamza'nın "Yûsuf u Züleyhâ" mesnevisi, Şemseddin Sivâsî'nin "Süleymânîyye"si ve Hatiboğlu Muhammed'in "Letâyif-nâme"si gibi).

2.3.1.1.5. Diğer Dinî Konularla İlgili Olanlar: Bu grupta yer alan eserler "akaidnameler, manzum ilmihaller, manzum şürutu's-salatlar, vahdetnameler, makteller, Ramazaniyeler, Regaibiyeler, fütüvvetnameler, şathiyeler, menasikü'l-haclar, Kâbenameler..." şeklinde alt başlıklara ayrılabilir. Rızâî'nin "Nazmü'l-Leâlf"si, Sâdikî'nin "Manzûme-i Risâle-i Rûmî Efendi" adlı eseri, Aşkî'nin "Vahdet-nâme"si bu gruptaki eserlere örnek gösterilebilir.⁴³

2.3.1.2. Tasavvufî Eserler

Orta Asya'da Ahmed Yesevî ile başlayan tarikat ve hikmet geleneği, onun vefatından sonra Anadolu'ya gelen derviş-mutasavvîf talebeleri vasıtasıyla kısa zamanda genişlemiştir. Bu sayede, tekkelerde yetişen şairler kalabalık halk topluluklarına sade ve güzel bir Türkçe ile şiir/ilahi söyleme imkânı bulmuşlar ve tasavvufî Türk edebiyatının temelini oluşturmuşlardır. Bu edebiyatın kurucuları Orta Asya'da Ahmed Yesevî, Anadolu sahasında ise Yunus Emre olmuştur. Ayrıca, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Hacı Bektâş-ı Velî, Âşıkpaşa, Gülşehrî, Süleymân Çelebi... gibi şairler bu ekolün teşekkülünü ve devamını sağlamışlardır.⁴⁴

⁴² Âmil Çelebioğlu, *age.*, s. 356-360.

⁴³ Kur'an'a dayalı eserler ile diğer dinî eserler hakkında geniş bilgi için bkz: Ali Yılmaz (Editör), *Türk-İslâm Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 247-312.

⁴⁴ Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 279, 280.

Bu alanda verilen eserlerin bir kısmı, doğrudan şairin bağlı olduğu tarikatın adabını öğretmeye yönelik iken; bir kısmında ise dinî, ahlâkî ve sosyal değerlerin tasavvuf aracılığıyla bireye ve topluma kazandırılmak istendiği görülmektedir (Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin “Tarikat-nâme” adlı eseri ile Niyâzî-i Mısrî'nin “Dîvân-ı İlâhiyât”ı gibi).

2.3.1.3. Ahlaki Eserler

Klasik Türk edebiyatı bünyesindeki ahlaki eserler, sınırları büyük ölçüde İslam dininin esaslarıyla çizilen ve temel amacı öğüt vermek olan manzum ya da mensur eserlerdir. Bu tür eserlerin kaynağı Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerifler, gelenek-görenekler, yazarın şahsî bilgi ve tecrübeleri ile kelâm-ı kibarlardır. “Nasihatname, siyasetname, faziletname, ibretname, fütüvvetname, münazara, mektup ve sad kelimeler vb.” gibi edebî türlerde yazılmış eserler ile ahlaki öğütler vermek amacıyla kaleme alınmış hikâyelerden (kıssalardan) oluşan pek çok eser bu kapsamda değerlendirilebilir.

Toplumun geneline hitap eden “nasihatname”lerin (Nâbî'nin “Hayriyye”si gibi) muhatabı sultan ve vezir gibi devlet adamları olduğunda adalet, cömertlik, cesaret vb. kavramlar öne çıkar ve eser siyasetname (Gelibolulu Mustafa Âlî'nin “Nasihatü's-Selâtin”i gibi) mahiyetine bürünür.

Fütüvvetnameler ise esnaf teşkilatını muhatap alan ve iş ahlakıyla ilgili öğütler vermeyi amaçlayan eserlerdir (Esrâr Dede'nin “Fütüvvet-nâme”si gibi).

Farklı varlık veya kavramların temsil ettikleri görüşleri ispatlamaya dayanan münazara türündeki eserler de bu grupta ele alınabilir. Özellikle temsilî mahiyetteki münazaralar, kıssadan hisse mantığı üzerine kurulmuş ve anlatılanlardan ahlaki ve tasavvufî dersler çıkartılması hedeflenmiştir (Ahmed Dede'nin “Münâzara-i Gül ü Mül” adlı eseri gibi).

Bir duygu ve düşünceyi en az kelimeyle en etkili bir biçimde anlatmayı hedefleyen “vecize” mahiyetindeki “sad-kelimeler”in de dinî-ahlaki bilgiler ihtiva ettiğini belirtmek gerekir. Hz. Muhammed'in dört halifesine -özellikle de Hz. Ali'ye- nispet edilen Arapça, Farsça ve Türkçe vecize derlemeleri hüviyetindeki bu eserler pek çok Müslüman kavmin edebiyatında 9-10. yüzyıldan başlamak üzere günümüze kadar bir gelenek olarak devam etmiştir (Hoca-zâde Abdu'l-azîz Efendi'nin Reşîdü'd-dîn Vatvat'ın “Matlûbü Külli Tâlib” adlı eserini Türçeye çevirerek “Gül-i Sad-berg” adını verdiği eseri gibi).⁴⁵

⁴⁵ H. İbrahim Şener, Âlim Yıldız, *Türk İslâm Edebiyatı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010, s. 247-252 / Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz.: Âdem Ceylan, “Eski Türk Edebiyatında Sad-Kelime-i Ali Derleme Tercüme ve Şerhlerine Dair”,

Ayrıca, divan ve mesnevilerde yer alan içtimaî, siyasî, dinî, ahlaki vb. eleştiri/tenkit özelliğindeki bazı manzumeler (Bağdatlı Rûhî'nin "Terkib-i Bend"i gibi) ile münşeât/inşâ mecmualarında yer alan veya müstakil olarak telif edilen kimi mektuplarda da (Fuzûlî'nin "Şikâyet-nâme"si gibi) ahlaki öğütlere rastalamak mümkündür.

2.3.2. Şahsı/Şahısları Tanıtmaya Yönelik Eserler

2.3.2.1. Biyografik-Otobiyografik Türler: Osmanlı döneminde genel olarak bir kişiyi anlatan biyografi eserlerine "tercüme-i hâl", birden fazla kişinin biyografisini içeren eserlere "terâcim-i ahvâl" denilmiştir. Biyografi edebiyatı zenginleştikçe "vefeyât, ravza, riyâz, gülzâr, gülşen, hadîka, devha, sefine, tuhfe" gibi çeşitli isimlendirmeler ortaya çıkmıştır. Osmanlılar'da biyografi çalışmaları gerçek anlamda 16. yüzyılda başlar. Ancak İslamî edebiyat geleneğinin devamı niteliğinde 14. yüzyılın sonlarında Ahmedî'nin kaleme aldığı "İskender-nâme" ilk biyografik eser kabul edilebilir.⁴⁶

Tezkireler: Tezkire, "klasik İslam edebiyatlarında ünlü olmuş kişilerin biyografileri ile sanatçı kişiliklerini anlatan ve çalışmalarından örnekler veren eserlerin genel adı"⁴⁷ olarak tanımlanmaktadır. Başlangıçta tarih kitapları içinde yer alan bu tür zaman içinde gelişerek bağımsız bir tür hâline gelmiş; peygamber, evliya ve âlimlerin hayatlarından başka şair, hattat, hekim gibi diğer meslek gruplarını da içine alarak genişlemiştir. Türk edebiyatındaki ilk şuara tezkiresi "Mecâlisü'n-Nefâ'is" adıyla Alî Şîr Nevâyî'ye, Anadolu sahasındaki ilk şuara tezkire ise "Heşt-Bihîşt" adıyla Sehî Bey'e aittir. Tezkirecilik geleneği, klasik bir tezkire özelliği taşımamakla birlikte 20. yüzyılda da devam etmiştir (İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın "Son Asır Türk Şairler" adlı eseri gibi). Ayrıca, Osmanlı döneminde sadrazam, şeyhülislam, bilgin, şeyh vb. mevki sahiplerine göre hazırlanmış biyografi eserleri de kaleme alınmıştır (Taşköprüzâde'nin "Şekâiku'n-Nu'mâniye"si gibi).⁴⁸

Menakıpnameler: Menakıpname, İslam edebiyatlarında bir velinin hayatı etrafında oluşmuş menkıbe ya da kerametleri anlatan eserlerin ortak adıdır. Bu tür eserler genellikle iki çeşittir: 1. Din uğruna savaşan kahramanlarla ilgili menakıplar (Battal-nâme gibi), 2. Velilerden bahseden menakıplar (Menâkıb-ı Bedreddin Simâvî gibi). Halk yığımlarına hitap etmesi

Celal Bayar Üni. Fen-Edebiyat Fakültesi SBD., S. 1, s. 232-254; Âdem Ceylan, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Vecizeleriyle İlgili Tercüme ve Şerhler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üni. SBE., Manisa 2000.

⁴⁶ Abdülkadir Özcan, "Tabakat (Osmanlı Dönemi)" Mad., *TDVİA*, C. 39, TDV Yayınları., İstanbul 2010, s. 299-301.

⁴⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları., İstanbul 1998, s. 396.

⁴⁸ Mustafa İsen vd., *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları., Ankara 2006, s.28, 29.; Tezkireler hakkında geniş bilgi için bkz.: Haluk İpekten vd., *Şair Tezkireleri*, Grafiker Yayınları., Ankara 2002.

sebebiyle yalın bir dille yazılan menakıpnamelerin bir kısmı tamamıyla tarihî gerçekliğe uygunluk gösteren kronolojik eserlerdir. Konu edindikleri kişiler hakkında en önemli kaynaklar olan menakıpnameler, dikkatle incelenmesi gereken kültür eserleridir. İlk müstakil menakıp kitaplarının ortaya çıkışı 11. yüzyıla tekabül etmektedir. Türün Türkler arasında vücut bulan ilk örneği ise “Tezkire-i Satuk Buğra Han” adlı eserdir. 15. yüzyıl ve sonrasında menakıpname türü Osmanlı sahasında büyük bir gelişme göstermiş ve tekkelerin kapatılmasına kadar yaygın bir şekilde devam etmiştir. Türün mensur örnekleri yanında manzum olanları da önemli bir yer tutmaktadır (Lokmânî Dede’nin “Menâkıb-ı Mevlânâ”sı, Dervîş Ahmed’in “Menâkıb-nâme-i Kemâl Ümmî”si gibi).⁴⁹

Sergüzeştnameleler: Şairlerin başlarından geçen olayları ve bunlardan kaynaklanan duygu ve düşüncelerini kendi dillerinden anlattıkları eserlere sergüzeştname denir. Bu türdeki eserleri Halûk Gökâlî iki ana gruba ayırmış, ikinci grubu da iki alt grupta değerlendirmiştir: 1. Kurmaca sergüzeştnameleler (Halîlî’nin “Fırkat-nâme”si gibi), 2. Hatıralar, 2.1. Şairlerin hayat hikâyelerini ele alan sergüzeştnameleler (Sergüzeşt-nâme-i Kâtib Osmân, Sergüzeşt-i Za’îfî gibi), 2.2. Bir dönemi ya da bir hadiseyi ele alan sergüzeştnameleler (Sernüvişt-nâme-i Âcizî gibi). Bu türdeki eserlerin “hasb-ı hâl, arz-ı hâl, seyahatname, nasihatname” gibi diğer türlerle benzer yönleri de bulunmaktadır.⁵⁰

Ta’rifatlar: Osmanlı Devleti bünyesinde görev yapan vezir, kadı defterdar, nişancı, solak, silahdar, çavuş yeniçeri, müftü vb. çeşitli görevdeki kişileri görevlerinin özelliğine göre farklı hacimlerdeki metinlerle birer portre hâlinde canlandıran eserlere denilmektedir. Kalkandelenli Fakîrî’nin “Risâle-i Ta’rifât”ı, Gelibolulu Âlî’nin “Hülâsatü’l-Ahvâl der Letâfet-i Mevâız-ı Sahîhü’l-Me’âl”i, Yenişehirli Avnî’nin “Mir’ât-ı Cünûn”u bu türdeki eserlere örnek olarak gösterilebilir.⁵¹

Münşeât Mecmuaları: Münşeât/inşa mecmuaları, klasik Türk edebiyatındaki şairlerin hayatları hakkında önemli bilgiler barındıran eserlerin başında gelir. Bu mecmualar içerik olarak üç gruba ayrılır: 1. Resmî yazılardan oluşan münşeâtlar, 2. Didaktik kompozisyon ve yazı sanatını konu alan münşeâtlar, 3. Şairlerin mektuplarından oluşan münşeâtlar.⁵² Üçüncü gruba giren münşeâtlar, şairlerin hayatları ile eserlerini vücuda getirirken içinde buldukları ruhî ve fizikî durumları hakkında bilgiler veren; dönemin siyasî ve kültür tarihi açısından belge niteliği

⁴⁹ İskender Pala, *age.*, s. 267-269.

⁵⁰ Haluk Gökâlî, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 2-11.

⁵¹ Agâh sınır Levend, *age.*, s.162.

⁵² İskender Pala, *age.*, s. 300.

taşıyan önemli eserlerdir (Lâmi'î Çelebi, Veysî, Nergisî ve Nâbî'nin münşeatları gibi). Bu mektuplar genellikle tebrik, teşekkür, taziye, dua, nasihat, tavassut vb. konulu mektuplardır. Bu yazışmalardan hareketle münşilerin hem nesir üslupları tespit edebilmek hem de onların kimlerle tanıştıkları, edebî muhitleri, mali durumları, ruh yapıları ve varsa divanlarına girmeyen bazı manzumeleri öğrenilebilmektedir. Bu mecmualardaki bilgiler genellikle yazarların mensur metinlerinden elde edilebilmektedir. Ancak, bu tür eserlerde doğrudan bilgi verir mahiyette manzum parçalara da rastlamak mümkündür (16. yüzyıl münşilerinden Gelibolulu Âlî'nin yazdığı manzum arzuhâlinde devlete yaptığı hizmetleri dile getirerek istediği mansıbın verilmeyişinden yakınması gibi).⁵³

2.3.2.1. Divanlar ve Mesneviler: Klasik Türk edebiyatında şairlerin kendilerinden ve diğer şairlerden bahsettikleri kaynaklar arasında divanları ve mesnevileri de saymak gerekir. Şairler, divanlarındaki manzumelerinde “hiciv, kıyaslama, övgü, tanıtma, iktibas, sanat yapma...” gibi değişik sebeplerle başka şairlerin konusunu etmişler; kimi zaman öznel anlatım ile kimi zaman da tarihî gerçekliği bulunan bilgi kırıntılarıyla kişiye ve esere yönelik çeşitli eleştirilerde bulunmuşlardır (Neşâtî'nin “rûz u şeb” redifli kasidesinde Fehîm'i söz konusu etmesi gibi). Mesneviler ise bünyesinde divanlardaki şiirlere göre daha nesnel bilgiler barındırmaktadır. Öyle ki, adı biyografik kaynaklarda geçmesine rağmen hayatıyla ilgili hiçbir bilgiye ulaşamayan pek çok şair, sadece mesnevilerinin “sebeb-i telif” ya da “hatime” bölümlerinde kendileri hakkında verdikleri bilgilerle tanınabilmektedir (Erzurumlu Şerîfî gibi). Ayrıca, kimi mesnevi sahibi, eserinin “sebeb-i telif” bölümünde etkilendiği mesnevi şairlerinden övgüyle bahsetmekte (Nev'îzâde Atâyî'nin “Sâkî-nâme”sinde Kafzâde Fâ'îzi'yi övmesi gibi), kimisi de bazı şairleri çeşitli sebeplerden dolayı yerebilmektedir (Ahmedî'nin “İskender-nâme”sinde Gülşehrî'yi eleştirmesi gibi).⁵⁴

2.3.3. Gerçek Hayatı Yansıtmaya Yönelik Eserler

2.3.3.1. Tarihle İlgili Olanlar:

Genel Tarih: Klasik Türk edebiyatında halk kitaplarına yakın olan destanî tarihlerin dışında yer alan genel tarih kitaplarıdır. Bu eserlerin ilk örneğini 15. yüzyılın sonlarında Dursun Bey kaleme almıştır. “Târih-i Ebü'l-Feth” adındaki eser, aynı zamanda klasik Türk edebiyatı

⁵³ H. İbrahim Haksever, “Münşeat Mecmuaları ve Edebiyat Tarihimiz İçin Önemi”, *İlmî Araştırmalar*, S.10/2000, s. 65-76.

⁵⁴ Geniş bilgi için bkz: Menderes Coşkun, *Klasik Türk Şiirinde Edebî Tenkit: Şairin Şaire Bakışı*, Akçağ Yayınları., Ankara 2007.

süslü nesrinin de ilk örneklerinden sayılmaktadır. Osmanlı döneminde tarihçilik 16. yüzyıldan itibaren büyük gelişme göstermiş, “Kemâlpaşa-zâde, Selânikî Mustafa Efendi, Hoca Sâ’deddîn, Mustafâ Alî, Kâtip Çelebi, Peçevî, Nâimâ ve Fındıklılı Silâhdâr Mehmed Ağa” gibi önemli tarihçiler yetişmiştir.⁵⁵

Özel/Destanî Tarih: Osmanlı döneminde tarihçilik 15. yüzyılın ortalarına kadar halk hikâyeleri, halk destanları ve menakıpnameler havası içinde bir gelişim göstermiş ve bu, gerçek tarihlerin yazılmaya başlandığı 16. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu grupta halk kitaplarına yakın olan “Âşıkpaşazâde Târîhi” ile “gazavatname, fetihname, zafername, Selimname, Süleymanname” diye bilinen belirli türdeki eserler dikkati çekmektedir.⁵⁶ Bu eserleri içerik olarak üç kısma ayırmak mümkündür: 1. Padişahlardan birini esas alarak onun zamanındaki eserlerle bellibaşlı olayları tasvir eden manzum ve mensur eserler: Selimnameler (İshak Çelebi’nin “Selîm-nâme”si *vb.*) ve Süleymannameler (Tatavlı Mahremî’nin “Süleymân-nâme”si *vb.*) gibi. 2. Vezirlerden veya ünlü komutanlardan birinin gazalarını tasvir eden gazavatnameler ki bunlar en çok Barbaros Hayreddin Paşa, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa gibi tarihî şahsiyetlerin hayatları etrafında toplanır (Murâdî’nin “Fetih-nâme-i Hayre’-d-dîn Paşa”sı gibi). 3. Belli bir seferi ya da bir kalenin alınmasını tasvir eden gazaname, fetihname veya zafernameler (Nûrî Ziyâe’-d-dîn İbrâhîm’in Fetih-nâme-i Bağdâd’ı gibi).⁵⁷

2.3.3.2. Sosyal Hayata İlgili Olanlar:

Hiçbir edebiyatın -ne kadar mücerret olursa olsun-bulunduğu devrin siyasî ve sosyal hayatını yansıtmaması mümkün değildir. Klasik Türk edebiyatında bu mahiyette çok sayıda eser mevcuttur.⁵⁸ Bu eserler, “seyahatname, sefaretname, şehrengiz, surname ...” gibi belirli türler içinde müstakil olarak vücuda gelmekle birlikte; divan ve mesnevilerde yer alan ve “dinî günler, bayramlar, hamamlar, eğlence meclisleri, doğum-ölüm, merasimler, spor faaliyetleri *vb.*” konuları değişik nazım şekilleriyle ele alan metinler hâlinde de olabilmektedir.

Seyahatnameler: Gezilip görülen yerler hakkında yazılan eserlerdir. Nesren kaleme alınan bu eserler, gezilen yerlerin insanları ve çevre özellikleri ile âdetler, hayat şartları, giyim

⁵⁵ Fahir İz, Günay Kut, *age.*, s. 250.

⁵⁶ Fahir İz, Günay Kut, *age.*, s. 250.

⁵⁷ Agâh Sırrı Levend, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey’nin Gazavât-nâmesi*”, TTK Yayınları., Ankara 2000, s. 4.

⁵⁸ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 259.

kuşam vb. konularda bilgi vermesi hasebiyle⁵⁹ tarih, coğrafya, sosyoloji ve folklor vb. bilim dallarına da kaynaklık etmektedir (Evliyâ Çelebi'nin "Seyâhat-nâme"si gibi).

Sefaretnameler: Elçi olarak bir ülkeye gönderilen kişilerin ya da beraberlerinde bulunanalardan birinin elçilik sırasında gördüklerini, yaptıklarını ve izlenimlerini anlattıkları eserlerin genel adıdır. Bu tür eserler, ilişkide bulunulan devletlerin sosyal ve iktisadî durumları, teşrifat usulleri, yaşama biçimleri hakkında bilgiler vermektedir. Sefaretnameler yazarlarının görev biçimine göre genel ya da özel olabilmektedir (Ahmed Azmî Efendi'nin "Takrîr"i ve Yirmesekiz Çelebi Mehmed'in "Fransa Sefâret-nâme"si gibi).⁶⁰

Şehrengizler: Klasik Türk edebiyatında bir şehir ile o şehrin güzelleri hakkında yazılan manzum eserlerdir. Bu tür eserlerde şairler, sosyal ve kültürel olaylara bakış açılarını klasik edebiyatımızın estetik fikir yapısı ve zevk anlayışıyla sergilemektedirler. Haklarında şehrengiz oluşturulan şehirler daha çok eski medeniyet merkezleri olan İstanbul, Edirne, Bursa gibi yerleşim alanlarıdır.⁶¹ Şehrengizlerde methedilen güzellerden bazıları farklı meslek grupları içinde yer aldığından, çoğu kez bu tür eserler belirli meslek gruplarından şahısların tanıtımı gibi görünebilmektedir. Ancak, yalnızca meslek gruplarını tanıtmayı amaçlayan "tarifat" türündeki eserlerin şehrengizler kapsamında değerlendirilmesi çok doğru değildir. Çünkü, şehrengizlerin bir çok örneğinde esnaf olup olmamasına bakılmaksızın şehrin güzelleri methedilmiştir. Hatta, Neşâfî'nin şehrengizinde olduğu gibi bazı şehrengizlerde hiçbir meslek grubundan güzele yer verilmemiştir. Edebiyatımızda türün ilk örneğini Mesîhî'nin Edirne'yi konu alan şehrengizi oluşturmaktadır.⁶²

Surnameler: Klasik Türk edebiyatında şehzadelerin sünnet düğünleri ile hanım sultanların doğum ve evlilik törenlerini konu alan şiir ya da müstakil manzum-mensur eserlerin ortak adıdır. Tarihçi ve vakanüvislerin dönemin sosyal hayatıyla ilgili yazmadıkları bir çok ayrıntı bu tür eserlerde yer alır. Düğünlerdeki araç-gereçleri, düzenlenen eğlence ve oyunları, saray ve çevresinin yaşama biçimini; insanların belirli günlerdeki duygularını, eğlence anlayışlarını, giysilerini, gelenek ve göreneklerini anlatan bu eserler, çoğu zaman sanatlı bir üslupla yazılmıştır.⁶³ Mehmet Arslan, surnameleri yapı olarak beş gruba ayırmaktadır: 1. Müstakil manzum surnameler (Gelibolulu Âlî'nin "Câmi'ü'l-Bûr Der-Mecâlis-i Sûr"u gibi), 2.

⁵⁹ İskender Pala, *age.*, s. 352.

⁶⁰ İskender Pala, *age.*, s. 344.

⁶¹ İskender Pala, *age.*, s. 372.

⁶² Halûk Gökâl, *age.*, s. 415

⁶³ İskender Pala, *age.*, s. 358.

Müstakil mensur surnameler (İntizâmî'nin “Sûr-nâme-i Hümâyûn'u gibi), 3. Sûriyye kasideleri (Hayâlî Bey'in “Sûriyye Kasîdesi” gibi), 4. Sûriyye tarihleri (Cevrî'nin “Sûriyye Târîhi” gibi), 5. İçinde surname niteliği taşıyan bazı eserler (Seyyid Lokmân'ın “Hüner-nâme II”si gibi).⁶⁴

Divanlar: Klasik Türk edebiyatının en önemli mahsülleri, kuşkusuz, divanlardır. Divanlardaki şiirler bu edebiyatın sanat ve zevk anlayışının bariz göstergesi olduğu gibi, doğrudan ya da dolaylı olarak toplumsal hayatın da izlerini taşır. Bu izler genel bir değerlendirmeye; yerleşim merkezlerinden manzaralar, devrin ulaşım araçları, mutfak kültürü, devrin giyim-kuşamı, döneminin eğlence ve şenlik anlayışı, sporla ilgili öğeler, iktisadi hayat/para birimleri, müzikle ilgili öğeler, sağlıkla ilgili öğeler, gelenekler ile inanış ve ritüeller vb. ile ilgili olabilir.⁶⁵

2.3.3.3. Siyasetle İlgili Olanlar:

Siyasetnameler: İslam edebiyatlarında devleti idare edenlere yöneticilikle ilgili bilgi verip önerilerde bulunan eserlerin ortak adıdır. Bu eserler içerik olarak dört grupta toplanır: 1. Siyaset konusunu fıkıh ve kelam açısından ele alarak İslam dininin görüşünü açıklayan eserler, 2. Pratik amaç takip ederek idarecilere örneklendirilmiş öğütler verenler, 3. Belli bir devri konu edinen lâyiha şeklindeki eserler, 4. İslam felsefesiyle Yunan filozoflarının görüşlerini birleştiren ya da başlıbaşına teori ortaya koyan eserler. Siyasetname türünün edebiyatımızdaki ilk örneği Yûsuf Has Hâcib'in “Kutadgu Bilig” adlı eseridir. Lûtfî Paşa'nın “Âsaf-nâme”si, Kâtib Çelebi'nin “Düstûr'l-Amel li-İslâhi'l-Halel”i, Pertevî Alî Efendi'nin “Düstûr'l-Vüzerâ”sı türün edebiyatımızdaki önemli örneklerindedir.⁶⁶

Münşeâtlar: Daha önce bahsedildiği gibi münşeât mecmualarının bir kısmı siyasetle ve devlet idaresiyle ilgili resmî yazışmalardan oluşmaktadır. Özellikle devlet büyüklerinin çeşitli nedenlerle kaleme aldıkları mensur metinlerden oluşan bu yazıların bir çoğu, birine hitaben yazılmış emir, ferman, berat vb. yazı ve vesikaların kopyaları mahiyetindedir.⁶⁷ İlgili mecmualarda devlet idaresiyle ilgili dikkati çeken bir diğer metin türü ise “fetvalar”dır. Bu tür metinler hukukî anlamda büyük önemi haiz olduğu gibi siyasî olarak da bağlayıcı bir fonksiyon üstlenmiştir. Nitekim İslam devletlerinde halifeler fakihlerin fetvalarına büyük önem vermişler

⁶⁴ Geniş bilgi için bkz.: Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düşünleri ve Şenlikleri)*, AKMB Yayınları., Ankara 1999.

⁶⁵ Geniş bilgi için bkz.: Özge Öztekin, *XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: Divanlardan Yansıyan Görüntüler*, Ürün Yayınları., Ankara 2006.

⁶⁶ İskender Pala, *age.*, s. 355, 356..

⁶⁷ İskender Pala, *age.*, s. 300.

ve müftülerden görüş almadıkça büyük işlere girişmemişlerdir. Osmanlı Devleti'nde şeyhülislam ve müftüler fetvalarını -büyük ölçüde manzum olarak sorulduğu için- manzum hâlde de yazmışlardır. Manzum fetvalarda, sanat kaygısı ve edebî tekellüfat pek görülme de güçlü şairlerce kaleme alındıklarından, sıradan nazım parçaları oldukları da söylenememektedir. Osmanlı döneminde şeyhülislamlık yapmış Ebu's-su'ûd Efendi, Hoca Sa'de'd-dîn Efendi, Muhammed bin Sa'de'd-dîn Efendi ve Muhammed Bahâî Efendi'nin manzum fetvaları bulunmaktadır.⁶⁸

İlmî Eserler: Osmanlı döneminde siyasetle ilgili ilmî eserler de mevcuttur. Örneğin, İbrâhîm Müteferrika'nın "Usûlü'l-Hikem fî-Nizâmi'l-Ümem"i hukukî, siyasî ve askerî konuların modern ilmî düşünceyle ele alındığı müstesna eserlerden biridir.

2.3.4. Güzel Sanatlarla İlgili Eserler

Sanat, en genel anlamıyla, insan aklıyla ruhunun doğaya dokunarak yaptığı bir soyutlama olarak düşünülebilir.⁶⁹ Daha net bir tarif için sanat; insanların, gördükleri, işittikleri, his ve tasavvur ettikleri olayları ve güzellikleri insanlarda estetik bir heyecan uyandıracak tarzda ifade etmesi olayı olarak da değerlendirilebilir.⁷⁰ Sanatların kullandıkları malzemeye göre dört koldan geliştikleri görülmektedir. Bunlar: 1. Görsel sanatlar (mimari, heykel, resim, hüsn-i hat, ebru gibi), 2. İşitsel/fonetik sanatlar (şiiir, edebiyat, müzik gibi), 3. Ritmik sanatlar (tiyatro, pandomim gibi), 4. Karma sanatlar (sinema, opera, fotoğrafçılık gibi).⁷¹

Osmanlı dönemi sanat faaliyetleri denince ilk akla gelen "mimari, minyatür, hat, musiki ve şiiir" gibi sanat dallarıdır. Hiç şüphe yok ki, bu alanlarda yetişmiş sanatkârlar ve onların ortaya koydukları mahsuller, gerek yaşadıkları ve üretildikleri dönemde gerekse de kendilerinden sonraki devirlerde hayretle ve takdirle karşılanmıştır. Osmanlı döneminde, ilgili sanat dallarının genellikle usta-çırak ilişkisiyle ve daha çok meşk suretiyle talim edildiği; dolayısıyla bu sanat faaliyetleriyle alakalı nazarî/teorik bilgiler veren eserlerin sınırlı olduğu ya da nazarî çalışmaların pratikte pek netice vermediği bilinmektedir. Mevcut nazarî eserler dikkate alındığında ise bunların çoğunlukla "edebiyat" ve "musiki" üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

⁶⁸ Muhittin Eliaçık, "Osmanlıda Manzum Fetvâlar ve Edebî Değerleri", *Turkish Studies: Volume 7/1 Winter 2012*, s. 41-56.

⁶⁹ İsmet Emre, *Edebiyat Bilimi (Teoriler, Yöntemler, Uygulamalar)*, C. 1, Anı Yayınları., Ankara 2012, s. 59.

⁷⁰ Nusret Çam, *İslamda Sanat ve İslam, Akçağ Yayınları.*, Ankara 2008, s. 19.

⁷¹ Hicabi Gülgen, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları Tarihi*, Emin Yayınları., Bursa 2013, s.10.

2.3.4.1. Belagatla ve Edebiyat Tarihiyle İlgili Olanlar

Klasik Türk edebiyatında edebiyat teorisiyle ilgili konular “belâgat, ulûm-ı edebiyeye, ilmü’ş-şi’r, ilm-i inşâ” gibi başlıklar altında ele alınmıştır.⁷² Belagat, bir ilim dalı olarak Arap dili ve edebiyatı çevresinde doğmuş; fakat, orta çağda İslam medeniyetinin kazandığı evrensel nitelik ve bu medeniyet dairesinde ortak bir dil hâline gelen Arapçanın bir ümmet diline dönüşmesiyle, belagat da ortak bir çalışma mahsulü olarak gelişimini sürdürmüştür. Belagat ilminin temelleri Zemahşerî’nin “Keşşâf”ı ile atılmış, Sekkaki’nin “Miftâhu’l-Ulûm”u ile de bu ilim tedvin edilmiştir.⁷³ Osmanlı döneminde bu alanda kaleme alınan eserler, daha çok Arapça belagat kitaplarının bir tercümesi niteliğindedir. Bu konudaki ilk Türkçe örnekler 16. yüzyılda rastlanır. Muslihiddîn Mustafa Sürûrî’nin “Bahrü’l-Me’ârif”i bunlardan birisidir. İsmâîl Rusûhî Ankaravî’nin “Miftâhu’l-Belâga ve Misbâhu’l-Fesâha”sı Osmanlı sahasında belagatla ilgili ilk önemli eserdir. Tanzimat’tan sonra bu alanda yazılmış eserlerin sayısı daha da artmıştır.⁷⁴

Klasik Türk edebiyatında, biyografik-antolojik özellikteki tezkireler bir yana bırakılırsa, edebiyat tarihi sayılabilecek eserler Tanzimat sonrasında vücuda getirilmiştir. Abdulhalîm Memdûh’un “Târih-i Edebiyât-ı Osmâniye”si bu alanın bizdeki ilk mahsulüdür. Fâik Reşâd’ın “Târih-i Edebiyât-ı Osmâniye”si ile Şehabeddîn Süleymân ve Köprülüzâde Mehmed Fuâd’ın birlikte hazırladıkları “Yeni Osmânî Târih-i Edebiyâtı”adlı eseri de alanın örnekleri arasındadır.⁷⁵

2.3.4.2. Musikiyle İlgili Olanlar

İslam dünyasında musiki nazariyatı üzerine ilk ciddi çalışmalar Kindî, Farâbî ve İbn Sînâ gibi filozoflar tarafından yapılmıştır. Farâbî’nin “Kitâbü’l-Mûsikî el-Kebîr”i doğu musiki nazariyatına dair oldukça önemli bir eserdir. Bu alandaki en önemli eser Abbasi halifesi Mu’tasım’ın hizmetinde çalışan Safiyyü’d-dîn’in Arapça olarak kaleme aldığı “Risâletü’ş-Şerefiyye” ve “Kitâbü’l-Edvâr” adlı eserleridir ki daha sonra yazılan Arapça, Farsça ve Türkçe bütün Edvâr kitaplarının başlıca kaynaklarıdır.⁷⁶ Osmanlı dönemindeki nazarî musiki eserlerine Yûsuf Dede’nin Farsça “Risâle-i Mûsikî”si, Hızır bin Abdullâh’ın Türkçe “Kitâbü’l-Edvâr”ı, Bedr-i Dilşâd’ın manzum bir Kâbûs-nâme tercümesi mahiyetindeki “Mur’ad-nâme”sinin mûsikî

⁷² Mustafa İsen *vd.*, *age.*, s. 25.

⁷³ Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği: İslâm Sanatlarının Estetiği Üzerine Bir Deneme*, Ötüken Yayınları., İstanbul 1996, s.170, 171.

⁷⁴ Mustafa İsen *vd.*, *age.*, s. 25, 26.

⁷⁵ Mustafa İsen *vd.*, *age.*, s. 41.

⁷⁶ Beşir Ayvazoğlu, *age.*, s. 185, 186.

bölümü, Aydınli Şemseddin Nahîfi'nin "Bereket"i ve Abdülazîz Çelebi'nin "Nekâvetü'l-Edvâr"ı örnek gösterilebilir.

2.3.5. Ansiklopedik Eserler ve Sözlükler

2.3.5.1. Ansiklopediler:

Klasik Türk edebiyatında, ansiklopedik nitelikli eser denildiğinde "tezkire ve tabakat türündeki (şakâyık ve zeyilleri gibi) biyografik eserler" akla gelmektedir. Osmanlı döneminde bugünkü manadaki ilk ansiklopedi Alî Suâvî'nin "Kâmûsü'l-Ulûm ve'l-Maârif" adlı yarım kalmış eseridir. Yağlıkzâde Ahmed Rif'at Efendi'nin "Lügat-ı Târihiyye ve Coğrafîyye"si ise Türkçe tamamlanmış ilk ansiklopedi olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Şemseddin Sâmî'nin meşhur tarih ve coğrafya ansiklopedisi "Kâmusu'l-A'lâm"ı da 19. yüzyılın sonlarında tamamlanmış ve büyük takdirle karşılanmıştır. Cumhuriyet'ten önce yazılmış ansiklopedik nitelikli iki diğer önemli eser ise Mehmed Süreyyâ'nın "Sicill-i Osmânî (Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye)"si ve Bursalı Mehmed Tâhir'in "Osmanlı Müellifleri" adlı eseridir.⁷⁷

2.3.5.2. Sözlükler:

Osmanlı döneminde Türkçe kelimelerin madde başı olarak alındığı sözlükler ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra yazılmıştır. Daha öncekiler, çoğu eğitim amacıyla hazırlanmış Arapça-Türkçe ve Farsça-Türkçe sözlüklerdir. Bunlar içinde en çok bilineni Afyonkarahisarlı Muslihuddin Mustafa'nın Arapça-Türkçe "Ahterî-i Kebîr"idir. Aynı tarzda yazılan fakat manzum ifadenin kullanıldığı sözlükler de vardır ki Şâhidî İbrâhîm Dede'nin "Tuhfe-i Şâhidî"si ve Sünbülzâde Vehbî'nin "Tuhfe-i Vehbî" ile "Nuhbe-i Vehbî"si bunların en meşhur olanlarıdır. Türkçe kelimelerin madde başı yapıldığı ilk sözlük Şeyhülislam Ebû İshak Efendi'nin "Lehçetü'l-Lügat" adlı eseridir. Ahmed Vefîk Paşa'nın "Lehçe-i Osmânî" si ve Ebüzziyâ Tevfik'in "Lügat-i Ebüzziyâ"ısı da bu şekilde hazırlanmış sözlüklerdendir.⁷⁸

2.3.6. İlmî Eserler

Osmanlı döneminde çeşitli ilim alanlarına yönelik manzum ve mensur müstakil eserler yazıldığı gibi; divanlarda ya da mesnevî tarzında yazılmış muhtelif mevzudaki eserlerde bu ilimlerle ilgili aletler ve ıstılahlar sıkça kullanılmıştır. ,

⁷⁷ Ayhan Aykut, "Ansiklopedi" Mad., *TDVİA*, C. 3, TDV Yayınları., İstanbul 1991, s. 222, 223.

⁷⁸ Ahmet Topaloğlu, M. S. Kaçalin, "Sözlük (Türkçe)" Mad., *TDVİA*, C. 37, TDV Yayınları., İstanbul 2009, s. 405.; Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz.: Aziz Gökçe, *Türkiye Türkçesinin Tarihî Sözlükleri*, Kebikeç Yayınları., Ankara 1998.

2.3.6.1. Düşünce İlimleri:

Felsefe: Süleyman Hayri Bolay “Osmanlı Düşünce Dünyası” adlı eserinde, her ne kadar Batılı anlamda bir felsefeden söz edilemese de, Osmanlı’da “varlık, bilgi, dil, ahlâk ve mantık” felsefelerinin ön planda olduğunu söylemektedir. Ona göre, Osmanlı’nın felsefe alanındaki en büyük başarısı yüksek seviyede felsefeyle uğraşmanın ötesinde felsefî düşüncüyü popüler hâle getirme, yani felsefeyle ilgili meseleleri halkın seviyesine -genellikle manzum eserlerle- indirmeye çalışmalarıdır. Bolay, Âşık Paşa’nın “Garîb-nâme”sini, Ahmedî’nin “İskender-nâmesi”ni, Yazıcıoğlu Muhammed’in “Muhammediyye”sini ve Süleymân Çelebi’nin “Mevlid”ini bu çabanın bir ürünü olarak görmektedir. Dâvûd-ı Kayserî’nin “Mukaddimât”ı varlık felsefesi, Kemâlpaşazâde’nin “Târifi’l-Akl”ı bilgi felsefesi, Muhyiddin Kâfiyeci’nin “Zeydün Kâimün”ü dil felsefesi, Molla Fenârî’nin “Kitâbu’l-mantık”ı mantık felsefesi, Cemâleddin Aksarayî’nin “Ahlâk-ı Cemâlî”si de ahlâk felsefesi alanındaki eserlere örnek olarak gösterilebilir.⁷⁹

Mantık: Felsefe, matematik ve dilbilim ile yakın ilişki içinde olan mantık ilmi Osmanlı eğitim sisteminde geniş yer bulmuştur. Bunun sebebini Gazzâlî’nin “*Mantık bilmeyenin dinine güvenilmez.*” sözünde bulmak mümkündür. Osmanlı’da mantıkla ilgili sayısız kitap ve risale yazılmış, tanınmış birçok mantıkçı yetişmiştir. Molla Fenârî’nin “Kitâbu’l-Mantık”ı, Molla Hüsrev’in “Nakdû’l-Efkâr fî Reddî’l-Enzâr”ı, Gelenbevî İsmâil Efendi’nin “Hâşiyetü’l-Bürhân”ı ve Ali Sedâd’ın “Mîzanü’l-Ukûl fî’l-Mantık ve’l-Usûl”ü bu alandaki önemli eserlerdendir.⁸⁰ Kâtib-zâde Mehmed Nûrî’nin “İkmâlü’l- Bürhân fî Tercümânü’l-Mîzân” adlı manzum mantık kitabı da anılması gereken diğer bir eserdir. Müellif bu eserde Kazvîni’nin “Şemsiyye”sini Türkçeye tercüme etmiş ve alanın manzum örneklerinden birisini kaleme almıştır.

Psikoloji: Osmanlı döneminde deneysel psikolojiyle ilgili ilk müstakil eserlere 19. yüzyılın sonlarında rastlanır. Bu eserler, büyük ölçüde Batı medeniyetinden beslenen bir sürecin mahsulüdür. Ancak, diğer Batılı bilimlere dair modernleşme dönemi eserlerin çoğunda olduğu gibi, bu eserlerin önemli bir ayağı da kendi medeniyetleridir. Nitekim Osmanlı eğitim sisteminde önemli bir yere sahip olan İbni Sînâ’nın “Eş-Şifâ”sı, Abdurrahîm Karahisârî’nin “Münyetül-Esrâr”ı vb. eserlerde, modern psikolojinin kabul ettiği “duyum, algı, düşünme,

⁷⁹ Geniş bilgi için bkz.: Süleyman Hayri Bolay, *Osmanlı Düşünce Dünyası*, Akçağ Yayınları., Ankara 2011.

⁸⁰ Süleyman Hayri Bolay, *age.*, s. 155-160.

hayal” gibi zihinsel faaliyetlere dair standartların “nefs ve kuvvetleri” başlığı altında “nefis, akıl, ruh, ahlak ve duyular” gibi benzer kavramlarla ele alındığı görülür. Hoca Tahsîn Efendi’nin “Psikoloji yahut İlm-i Rûh”u, Yusuf Kemâl Bey’in “Gâyetü’l-Beyân fî Hakîkati’l-İnsân yahut İlm-i Ahvâl-İ Rûh”u ve Rıfat bin Mehmed Emîn’in “İlm-i Ahvâl-i Rûh ve Usûl-i Tefekkür”ü Osmanlı dönemindeki psikoloji kitaplarından en önemlileridir.⁸¹

2.3.6.2. Hesap İlimleri:

Osmanlı eğitim sisteminde yer alan “riyâzî” ilimlere tekabül etmektedir. Riyâzî ilimler, maddeden soyutlanmaları ancak zihinde mümkün olabilen şeylerden bahseden ilimlerdir ki dört kısma ayrılır: Geometri, astronomi, aritmetik ve müzik.⁸²

Matematik (Geometri-Aritmetik): Bu alandaki eserlere Alî Kûşî’nin “el-Muhammediyye fî’l-Hisâb”ı, Bahâuddîn el-Âmilî’nin “Hülâsatü’l-Hisâb”ı, İbnü’l-Hâim’in “Nüzhetü’l-Hussâb fî’l-İlmi’l-Hisâb”ı, Gelenbevî İsmâil Efendi’nin “Şerhu Cedâvili’l-Ensâb”ı ve Şeker-zâde Feyzullâh Sermed’in “Maksadeyn fî Halli’n-Nisbeteyn”i örnek gösterilebilir.

Astronomi: Tezkireci Köse İbrâhim Efendi el-Zigetvârî “Secencenü’l-Eflâk fî Gâyetü’l-Eflâk”i, Rıdvân el-Felekî’nin “Kırânu’l-Ulviyyeyn Zuhâl ve’l-Müşterî bi Vasati’l-Mesîr”i, Sâlih Efendi el-İslâmbolî’nin “el-Cedvelü’l-Kebîr bi Tarîki’l-Ceyb”i astronomi alanındaki eserlerden birkaçıdır.

2.3.6.3. Tabîî İlimler:

Osmanlı medreselerinde okutulan tabîî ilimler, tabiattaki basit ve mürekkep cisimleri konu alır. Bunlar arasında tıp, fizik, kimya, botanik, ziraat, jeoloji, coğrafya gibi ilimler yer almaktadır.⁸³

Tıp: 16. yüzyılın Osmanlı tıbbının en olgun çağı olduğu söylenmektedir. Bu dönemde bazı Türkçe tıp lügatleri de telif edilmiştir. Lârendeli Siyâhî-zâde Derviş’in “Müşkilât-ı Eczâ”sı bunların başında gelir. Mustafa Efendi de bu eseri “Mecmûatü’t-Tıbb” adıyla manzum olarak yeniden tertip etmiştir. Emîr Çelebi’nin Türkçe olarak telif ettiği “Enmûzecü’t-Tıbb” dönemin en önemli eseri olarak kabul edilmiştir. 17. Yüzyılda tıp alanında pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunlara Alî Münşî’nin “Bidâatü’l-Mübtedî”si ve klasik Osmanlı tıbbının son büyük temsilcisi

⁸¹ Şeyma Turan, *Osmanlılarda İlk Modern Psikoloji Kitapları: (1869-1900)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. SBE., İstanbul 2010, s.11-13.

⁸² Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C. 1, İz Yayınları., İstanbul 1997, s. 187.

⁸³ Cevat İzgi, *age.*, C.2, s. 14.

olan Gevrek-zâde Hâfız Hasan Efendi'nin "Risâle-i Tıbbiyye"si ile "Risâle-i Nikris"i örnek gösterilebilir.⁸⁴

Fizik: Osmanlı eğitiminde fizik konuları müstakil bir metin yerine "hikem, hikemiyyât ya da hikmet-i nazariyye" dersinde "tabi'îyyât" adıyla okutulmuştur.⁸⁵ İbrâhim Mütferrika'nın "Füyûzât-ı Mıknâtısıye"si, Beyşehir Müftüsü Hacı Mahmûd-zâde'nin "Rub-ı Müceyyeb-i Zülkayseyen"i bu alanda yazılmış eserlerdendir.

Coğrafya: Osmanlı döneminde coğrafya alanındaki eserler 16. Yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Pîrî Reis'in "Kitâb-ı Bahriyye"si, Seydî Ali Reis'in "Mir'âtül-memâlik"i, Emîr Mehmed ibn Emîr'in "Kitâb-ı İklîm-i Cedîd"i, Matrakçı Nasuh'un "Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn"i bu alandaki önemli eserlerdendir. Şüphesiz ki, 17. yüzyılda Kâtip Çelebi tarafından kaleme alınan "Cihân-nümâ" adlı eseri, Osmanlı ülkelerinin ilk sistematik coğrafya kitabı olması yönüyle alanının en önemli eseridir. "Kâtip Çelebi bu eserinde kendisinden önce yazılmış Arapça, Farsça ve Türkçe eserler ile Batılı yazarların coğrafya kitaplarından yararlanarak böylece dünya coğrafyası ile ilgili çeşitli tespitlerde bulunmuştur."⁸⁶

2.3.6.4. Gizli İlimler:

Gizli ilimler; tabiat, kâinat ve kâinattaki canlılarla tılsım, kehanet, fal vb. yöntemlerle ilişki kurmayı veya onlara müdahale etmeyi amaçlayan yöntemlerin tümünü kapsayan bir ifadedir. Gizli ilimler, hemen her toplumda türleri değişkenlik gösterse de varlığını korumuş, semavî dinlerin ya da dünyevî kanunların yasaklamaları onları ortadan kaldıramamıştır. Bu durum Osmanlı toplumu için de geçerli olmuş, pek çoğunun ilmî hiçbir geçerliliği olmamasına rağmen geniş halk kitlelerinin ilgisini çekmiştir.⁸⁷

Osmanlı toplumunda rağbet gören gizli ilimler "ilm-i kimya, ilm-i simya, ilm-i tencim, ilm-i reml, ilm-i sihr ve tılsimat, ilm-i kıyafet, ilm-i tabir-i rüya" şeklinde sıralanabilir. Bu ilimlerden bir kısmı (ilm-i simya gibi) gizli tutulduğu için hakkında yazılan eserler anlaşılmasız bir takım remizlerle ve ıstılahlarla dolmuştur. Klasik Türk edebiyatında, özellikle hikemî şairler bu ilimlerle ilgili şahsî kanaatlerini eserlerinde dile getirmişler; bazısının talimini zararlı görürken bazısının da bireye ve topluma faydalı olacağını belirtmişlerdir. Örneğin, Sümbülzâde Vehbî "Lütfiyye"sinde ve Nâbî "Hayriyye"sinde "ilm-i nücum ve ilm-i kıyafet"in olumlu

⁸⁴ Cihan Okuyucu *vd.*, *age.*, s. 78, 105.

⁸⁵ Cevat İzgi, *age.*, C.2, s. 115.

⁸⁶ Cihan Okuyucu *vd.*, *age.*, s. 77.

⁸⁷ Ayşe Yıldız, "Nâbî Divanı'nı ve Hayriyye'yi Gizli İlimler (Okültizm) Işığında Okumak", *Millî Folklor*, S. 95/2012, s. 63, 64.

yönlerinden, “ilm-i simya ve ilm-i reml”in ise olumsuz yönlerinden bahsederek okuyucuya nasihatte bulunmuşlardır.⁸⁸

3. ÖRNEK METİN

Daha önce belirtildiği üzere, klasik Türk edebiyatındaki öğretici eserleri yazılış amacına göre “doğrudan bilgi vermeyi amaçlayan eserler, öğreticilikle estetiğin eşit düzeyde önemsendiği eserler ve bilgilendirme yönü olmakla birlikte sanat yapma gayesinin baskın olduğu eserler” şeklinde üç grupta değerlendirmek mümkündür.

İşte, Fuzûlî'nin “Şikâyet-nâme” adıyla meşhur olan mektup türündeki eseri, klasik edebiyatımızın hem öğreticilik yönü hem de estetik yönü dikkatle incelenmesi gereken müstesna ürünlerinden birisi olarak düşünülebilir. Bu eserinde Fuzûlî, şahsıyla ilgili başka hiçbir kaynakta karşılaşılamayacak nitelikteki bilgileri ve döneminin siyasî-soysal hayatıyla ilgili tecrübelerini estetik bir üslupla anlatmayı tercih etmiş; böylece “biçim ve içerik” dengesinin ustaca kurulduğu, asırlar boyu varlığını ve önemini devam ettirebilen “otobiyografik ve sosyolojik” bir şaheser ortaya koymuştur. Bu hususta Karahan şunları söylemektedir:

Hususî hayatı hakkında, elimizde yeter miktarda vesika bulunmayan Fuzûlî'nin, sayfalardan beri üzerinde durduğumuz bu mektubu, onun yalnız hayatı ve münasebetleri bakımından değil, aynı zamanda psikolojisi itibarı ile de önemlidir. Edebî değeri ise, her türlü tenkidin ve hatta takdirin üstündedir; öyle ki, mensur şaheserlerimizin başında Şikayetnameyi saymak icabeder.⁸⁹

Bu bölümde, klasik Türk edebiyatı öğretici eser örneği olarak Şikâyet-nâme'nin transkripsiyonlu metni⁹⁰ dikkatlere sunulacak ve bu metnin günümüz Türkçesine diliçi çevirisi yapılacaktır.

⁸⁸ Geniş bilgi için bkz.: Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, s. 189-252.

⁸⁹ Abdülkadir Karahan, *Fuzûlî'nin Mektupları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dalı Mezunları Cemiyeti Yayınları., İstanbul 1948.

⁹⁰ Bu metin Abdülkadir Karahan'ın “Fuzulî'nin Mektupları (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dalı Mezunları Cemiyeti Yayınları., İstanbul 1948)” adlı eserinde yayınladığı transkripsiyonlu metindir (Veliyüddin Kütüphanesinde 2735 numaralı “Mecmû'at'ül-Mekâtib” adlı elyazması mecmuanın 28a-30a varaklarında yer alan nüsha).

Tablo 3: Şikâyet-nâme'nin Transkripsiyonlu Metni ve Diliçi Çevirisi

Transkripsiyonlu Metin	Diliçi Çeviri Metni
<p>Mektüb-ı hikmet-üslüb ez-zebân-ı efşâhe'l-fuşâhâ ve's-şu'arâ Mevlânâ Fuzûlî رحمة الله عليه be-hıdmet-i Hâzret-i Nişâncı Paşa Celâl-Zâde عظم الله شأنه.</p> <p>Mâlik-i mülk-ârâ-yı âlem ve hâkim-i hikmet-fezâ-yı eķâlîm-i hikem ma'mûre-i cihânı vaķf-ı erbâb-ı istirzâķ edüp tevliyetin mülük-i 'adâlet-şî'âr ve hükkâm-ı tengnâ-yi 'arşa-i imkânda âşâr-i erbâb-ı istihķâķ olup her ferdine miķdârınca hızâne-i ğaybdan vazîfe-i müstemirre yetdükce ol mümli-i erķâm-ı Dîvân-ı Hilâfetüñ ķalem-i müşg-bârları miftâh-ı künûz-ı erzâķ-ı aşhâb-ı istihķâķ ola ve ol nâķil-i a'lâm-ı istihķâm-bünyân-ı saltanatuñ raķam-ı 'anber-nişârlarında hadâyık-ı ahdâķ-ı erbâb-ı nazar beşâret bula. Şerh-i şemme-i şenâ ve ref-i ruķ'a-i şîme-du'âdan şoñra...</p> <p>(Meşnevî)</p> <p>'Arz ider hâķ-sâr-ı bî-miķdâr / Bende-i kemterin Fuzûlî-i zâr Ki muķîm-i maķâm-ı 'uzlet iken / Sâkin-i ğüşe-i ķanâ'at iken Başuma düşdi câh sevdâsı / Zevk-i ehl-i ĩama' temennâsı Heves-i kesb-i neng ü nâm etdüm / Taleb-i rif'at-i maķâm etdüm İstedüm kim 'ulüvv-i ķadr bulam / Mażhar-ı lutf-ı Pâdişâh olam Bilmedüm kim şikeste-hâl oluram / Hased ehline pây-mâl oluram Tamâ' eşrâra hâdim olmaĝ imiş / Süfehâya mülâzim olmaĝ imiş Kim ki Allâhdan ibâ ibâ eyler / Ğayrı dergâha ilticâ eyler Hâsılı zillet ü hasâret olur / Raķm-ı ümmîdi ye'se ğâret olur</p> <p>(Nesir)</p> <p>El-hâşıl fark-ı iktidârımı efser-i ķanâ'at ile ķaleb-i itibârımı hil'at-i 'uzlet ile müzeyyen ķilub ve temlik-i 'avâlim-i ma'nâyı teşhîr-i eķâlîm-i şüretten yegrek bilüb pâdişâh-ı mülk-i istiĝnâ ve hâkim-i 'ale'l-'ıtlâķ-ı memâlik-i faķr u fenâ iken cevher-i zâtum iķtizâ-yı tekmîl edüb ve şüret-i sülükümden reng-i tevekkül gidüb 'âlem-i himmetden bu sürüşa mülhem oldum ve bu ilhâmı işĝâ ķıldum ki ey ğâfil 'âlem-i şüret mażhar-ı şîfât-ı İlahîdür ve mehbet-i envâr-ı huzûzât-ı nâ-mütenâhî. Her âyîne mülk melekûtđan münfek olmaz ve haşâyış-ı mülkden behremend olmayan serâ'ir-i melekûta dest-res</p>	<p>Şairlerin ve fasihlerin en fasihi Mevlânâ Fuzûlî'nin - Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- dilinden Celâl-Zâde Nişâncı Paşa'ya -Allah onun şanıını yüceltsin- (yazılan) hikmet üsluplu mektuptur.</p> <p>Kâinatın ülke(ler) süsleyen maliki ve hikmet ülkelerinin hikmet çoĝaltan hâkimi, âlemin mamur edilmesini (dünyada) rızık temin etmeye çalışanlara verip, idaresini adaletli padişahlar ve küçük/dar ihtimaller dünyasının hâkimleri (emri)ndeki hak sahiplerine bırakıp, her ferdine gizlilik hazinesinden yeterli ölçüde sürekli olarak ücret verdikçe, o hilafet divanının yazıcılarının misk saçan kalemleri, hak sahiplerinin rızık hazinelerinin anahtarı olsun ve o sağlam temelli saltanatın bayraklarının taşıyıcılarının amber saçan yazılarında, bakanların gözbebeklerinin bahçeleri müjde bulsun. Övgünün az bir miktarının açıklanması ve dua içerikli mektubun yüceltilmesinden sonra...</p> <p>(Mesnevi)</p> <p>Aĝlayıp inleyen, önemsiz (bir) toprak, en değersiz (bir) köle olan Fuzûlî arz eder. Uzlet makamında otururken, kanaat köşesinde sessizce dururken, Aklıma makam sevdası, açĝözlülerin zevk (alma) isteĝi düştü. Ün ve şöhrat kazanmayı arzu ettim, makamımın yükselmesini istedim. İstedim ki kıymetim artsın, padişahın lutfuna mazhar olayım. Bilmedim ki üzülrüm/gücenirim, haset edenlerin ayaklarının altında ezilirim. Açĝözlülük kötülere hizmet etmiş, zevk ve eğlence düşkünlerine baĝlı kalmakmış. Kim ki Allah'tan yüz çevirir, başka kapıya sığınır. Sözün kısası, zarar eder ve aşıĝılanır, ümit merhameti karamsarlığın hücumuna uğrar.</p> <p>(Nesir)</p> <p>Kısacası, gücümün etkisini kanaat tacı ile ve itibarımın varlığını uzlet elbisesi ile süsleyerek ve mana âlemlerine sahip olmayı, suret ülkelerine sahip olmaktan daha iyi bilip başkasına muhtaç olmama mülkünün padişahı ve yokluk ve fakirlik memleketlerinin mutlak hâkimi iken varlığımın özü mükemmelleşmeyi gerekli görüp ve gittiğim yolun şeklinden Allah'a tevekkülün rengi gidip/uzaklaşp, çalışp çabalama âleminden (gelen) bu melekten ilham aldım ve bu ilhamı dinledim ki ey ğâfil, suret âlemi Allah'ın sıfatlarının yansıdığı (bir) aynadır ve sonsuz zevklerin nurlarının indiĝi yerdir. Hiçbir ayna mülk (ve) melekûtđan ayrı olmaz ve mülkün özelliklerden hisse almayan melekûtun sırlarını elde edemez. Şüphesiz, mülkün hâkimlerine başvurma, ihsanların ortaya</p>

<p>bulmaz. Lâ-cerem hukkâm-ı mülke tevessül mücib-i huşûl-i mevâhibdür ve mülûk-i aşra tevaşşul bâ'îş-i vuşûl-i meţâlibdür ve hadîş-i şâhîhdür <i>السلطان ظل الله</i> andan istiğnâ hatâdur ve haber-i şarîhdür <i>لا رتبة فوق رتبة السلطان الا لنبى</i> ve andan inhirâf nâ-revâ. <i>مرسل او ملك مقرب</i> ve andan inhirâf nâ-revâ. Huşûşâ bizüm pâdişâhumuz ki rütbe-i saltanatı ma'nide pâye-i hilâfetdür ve serîr-i hükümeti mesned-i imâmetdür.</p>	<p>çıkmasının vesilesidir ve asrın meliklerine ulaşma, isteklere kavuşmanın sebebidir ve “Sultan Allah’ın gölgesidir.” (sözü) sahih hadistir, bundan uzak durmak hatadır ve “Allah’ın elçileriyle Allah’a yakın melekler hariç sultanın rütbesinden üstün rütbe yoktur.” (sözü) açık haberdür ve bundan sapma uygun değildir. Özellikle, bizim padişahımız ki saltanat rütbesi mana olarak halifelik derecesindedir ve hükümet/egemenlik tahtı önderliğinin dayanağıdır.</p>
<p>(Kıt'a) Pâdişâh-ı baħr ü ber Sultân Süleymân-ı Velî / Ol ki maħz-ı ‘adldür zât-ı vilâyet-perveri Hâlî andan olmasun yâ Rab vilâyet tâ-ebed / Kim velâyetden degül hâlî şafâ-yı cevheri</p>	<p>(Kıt'a) Denizlerin ve karaların padişahı veli Sultân Süleymân ki onun ülkesini koruyan kişiliği tam manasıyla adalet üzerinedir. Ya Rab, ebede kadar ülke ondan ayrı kalmasın ki (onun) özünün temizliği velilikten ayrı değildir.</p>
<p>Elkışsa bu tahrik ile dergâh-ı mu'allâdan bir naşibe tâlib olub ve erkân-ı devletden sa'âdet-i imdâd ve şeref-i is'âd bulup dokuz eflâke pây-ı istiğnâ urur iken evkâfdan dokuz akçe vazîfeye kanâ'at kılup 'arz aldum ve berâtı için dergâh-ı 'alem-penâha irsâl edüb vuşûlüne mutaraşid oldum. Müddet-i taraşşud münkazî olduĝda ve eyyâm-ı intizâr ser-encâm bulduĝda mübeşşirler ki müjde-i huşûl-i maqşad yetürdiler baña bir mişâl-i meymûn ve berât-ı hümayûn getürdiler hilye-i ma'ârifle ârâste ve zîver-i 'avâtîfle pirâste 'anber-i sevâdında şıbgat-i <i>والليل اذا سجي</i> ve kâfûr-i beyâzında şafvet-i <i>الصبح اذا تجلى</i> ve unvânı kerime-i <i>المبين</i> haq seħâ'ib-i emtâr-ı mevâhib ve huţuţunda efrâd-ı nuqat ke'l-kevâkib-i envâr-i meţâlib meşâbe-i şâdef-i dürrü idi lü'lü-i sirâb ile memlü deryâ-yı mekârim temevvüci kenâra şalmış ve müşâbih-i nâfe-i Hutun müşg-i nâb ile dolu kâyid-i 'izz ü ihtirâm ile vârid olmuş. Fâtîha-i 'unvânı kerime-i <i>المبين</i> ve hâtîme-i <i>ذلك فضل الله</i> târihi <i>العاقبة للمتقين</i> gâyet-i mazmûnu <i>الله</i> nihâyet-i <i>يؤتية من يشاء والله</i> mefhümü <i>انه من سليمان و انه بسم الله الرحمن الرحيم</i></p>	<p>Sözün kısıası, bu tahrikle yüce kapıdan bir pay isteyip ve devletin ileri gelenlerinden yardım mutluluĝu ve yükselme şerefi bulup, dokuz (kat) feleĝe başkalarına muhtaç olmama ayaĝını vurarak, evkaftan dokuz akçelik ücrete kanaat edip müracaat teklifini aldım ve (maaş tahsisine ilişkin) belgeyi âlemin sığmaĝı olan kapıya gönderip, ulaşip ulaşmadığımı gözledim. Gözleme süresi bitince ve bekleme günleri sona erince, isteĝin yerine geldiğini müjdeleyenler bana uğurlu bir örnek ve bir padişah onayı getirdiler. Bilginin süsüyle süslenmiş ve iyilikseverliĝin zinetiyle zinetlenmiş anber (kokulu) karalarında/müsvedde yazılarında “karanlıĝı çöktüğü vakit geceye andolsun”⁹¹ (ayetin) boyası ve kâfur (kokulu) beyazında/temize çekilmiş yazılarında “açılıp ağardığı zaman sabaha andolsun”⁹² (sözünün) saflığı, sayfasında yazının satırları ihsan yağmurlarının bulutları ve çizgilerinde/yazılarında istek nurlarının yıldızlarına benzeyen noktaların fertleri incinin sade fi hükümündeydi. Taze inci ile dolu cömertlik denizinin dalgaları kıyıya vurmuş ve Hutun miskine benzeyen katıksız misk ile dolu büyüklüğün ve hürmetin önderliği ile gelmiş(ti). Yazının başlangıç sözü “O şüphe duyulmaz bir Allah’tır.”⁹³ ve son sözü “Sonuç/zafer takva sahiplerinindir.”⁹⁴, mazmunun amacı “İşte bu, Allah’ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lütf sahibidir.”⁹⁵, kavramın sonu “Muhakkak o Süleymân’dandır ve muhakkak o da Bismillâhirrahmânirrahîm’dır.”⁹⁶</p>
<p>(Nazm) Zihî mişâl-i şerîf ü nişân-ı 'âlî-şân / Zihî mürâsele-i zevk-bahş ü feyz-resân Zihî hilâl-i sipîhr-i 'avâtîf ü eşfâk / Zihî kilid- i künûz-i merâhîm ü ihsân Zihî şâhife-i şâfi-dil ü şafâ-engîz / Zihî</p>	<p>(Nazım) Ne güzel, şerefli örnek ve şanı yüce fermandır. Ne güzel,</p>

⁹¹ Duhâ, 93/2 (Karanlıĝı çöktüğü vakit geceye andolsun ki,) ayeti iktibas edilmiştir.

⁹² Leyl, 92/2 (Açılıp aydınlandığı zaman gündüze andolsun,) ayetine telmih yapılmıştır.

⁹³ Nûr, 24/25 (O gün Allah, onlara kesinleşmiş cezalarını tastamam verecek ve onlar Allah’ın apaçık bir gerçek olduğunu bileceklerdir.) ayetinden iktibas edilmiştir.

⁹⁴ A'râf, 7/128 (Müsâ, kavmine, “Allah’tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz yeryüzü Allah’ındır. Ona, kullarından dilediğini mirasçı kılar. Sonuç Allah’a karşı gelmekten sakınanlarındır” dedi.) ayetinden iktibas edilmiştir.

⁹⁵ Cum'a, 62/4 (İşte bu, Allah’ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lütf sahibidir.) ayeti iktibas edilmiştir.

⁹⁶ Neml, 27/30 (“Mektup, Süleyman’dan gelmiştir. O, ‘Bismillâhirrahmânirrahîm’ diye başlamakta,) ayeti iktibas edilmiştir.

<p>cerîde-i ‘anber-nişâr ü müşğ-efşân</p> <p>(Nesr) Hakkâ ki ol âyet-i rahmet nüzülünden hâtır-ı fâtire bir nev^c-meserret sirâyet etdi ki vaşfi hâric-i ihâta-i tahîrdür ve ol sermâye-i devlet vuşûlünden kalb-i münkesire bir sürür yetdi ki zikri mâ-fevķ-i ihtimâl-i tahîrdür</p> <p>(Beyt) Nefse anuñla yeten zevķden oldum âgâh / قلت اني لك قالت هو من عند الله</p> <p>(Nesr) Mücmelen ümîd-i temâm ile ihtiyârsuz durdum ve ibrâz-ı hüküm için mütevellî-i evķâf huzûruna yüz urdum. El-haķ mütevellî mülâkâtına fırsat düşmedi ve anuñ dâmen-i mülâzemetine dest-i neyl ilişmedi. Ammâ dîvân-ı iblâğına teheccüm etdüm. Çün enhas-i evķâtda ez-âf-ı ahvâl ile huzûrlarına gittüm bir cem^c gördüm hikâyetleri perişân ne şafâdan anda eser ne şıkdan anda nişân var. Cem^ciyetleri dâm-ı hiyel huzzâr-ı meclisleri meşâbe-i sühân-ı rûh ve kelimât-ı pür-âzârları müşâbih-i emvâc-ı Tûfân-ı Nûh. Selâm verdüm rüşvet degüldür deyu almadılar, hüküm gösterdüm fâ²idesüzdür deyu mültefit olmadılar. Egerçi zâhîrde şûret-i iṭâat gösterdiler ammâ zebân-ı hâl ile cem^c-i su’âlûme cevâb verdiler. Dedüm يا ايها الاصحاب bu ne fir-i hâfâ ve çîn-i ebrûdur dediler muttaşıl âdetümüz budur. Dedüm benim ri’âyetüm vâcib görmüşler ve baña berât-ı tekâud vermişler ki evķâfdan hemîşe behremend olam ve Padişâha ferâğatle du’â kılam. Dediler ey miskîn senün mezâlmüne girmişler ve saña sermâye-i tereddüd vermişler ki müdâm bî-fâ²ide cidâl edesin nâ-mübârek yüzler görüb nâ-mülâyim sözler işidesin. Dedüm berâtumuñ mazmûnu niçün şûret bulmaz. Dediler zevâyiddür huşûli mümkün olmaz. Dedüm böyle evķâf zevâyidsüz olur mı? Dediler zarûriyyât-ı Âstânenen ziyâde kalursa bizden kalur mı? Dedüm vaķf mâlin ziyâde taşarruf etmek vebâldür. Dediler akçemüzle şatun almışuz bize hâlâldür. Dedüm hisâb alsalar bu sülükünüzün fesâdı bulunur. Dediler bu hisâb kıyâmetde alınur. Dedim dünyâda daḥî hisâb olur zirâ haberin işitmişüz. Dediler andan daḥî bâkümüz yokdur, kâtibleri râzî etmişüz. Gördüm ki su’âlûme cevâbdan gayri nesne</p>	<p>zevk veren ve bolluk-bereket getiren mektuplaşma. Ne güzel, şafakların ve ihsanlar göğünün hilali. Ne güzel, ihsanlar ve merhametler hazinelerinin kilidi. Ne güzel, mutluluk artıran ve temiz gönül sayfaları, Ne güzel, amber ve misk saçan tutanak/onay bildirisi.</p> <p>(Nesir) Gerçekten, rahmet ayeti gibi olan padişah onayının inmesinden/gelmesinden, bezgin hatırıma yeni bir sevinç girdi ki tarifi yazının kapsamının dışındadır ve o devlet sermayesinin gelişinden kırık kalbe bir sevinç ulaştı ki anlatılması yazıyla (ifade edebilme) ihtimalinin üstündedir.</p> <p>(Nazım) Nefse onunla ulaşan zevkten haberdar oldum. Dedim: Bu sana nerden geliyor? Dedi: Allah’tan.</p> <p>(Nesir) Kısacası, tam bir ümitle farkında olmadan durdum ve kararı göstermek için vakfın yöneticisinin huzuruna başvurduğum. Doğrusu, yöneticiyle görüşmeye uygun bir durum oluşmadı ve onun sürekli bir işle meşgul olan eteğine istek elim ulaşmadı. Ama resmî belgeleri sunma odasına/divanına aceleyle girdim. Vaktin en uğursuzunda, hâllerin en güçsüzünde huzurlarına gittiğimde, berraklıktan ve doğruluktan onda eser olmayan, durumları perişan bir topluluk gördüm. Toplulukları sahtekârlıklar tuzağı, toplantıda bulunanlar “Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha çok dalâlettedirler.”⁹⁷ (ayetinin aynası), düzgün olmayan hareketleri ruhun törpüsü hükmünde ve incitcilikle dolu kelimeleri Nûh Tûfânı’nın dalgalarına benzer. Selâm verdim rüşvet değildir diye almadılar, hüküm/karar gösterdim faydasızdır diye önemsemediler. Her ne kadar görünüşte itaat gösterdilerse de bütün sorularına hâl diliyle cevap verdiler. Dedim: Ey büyük ve tanınmış kişiler! Bu ne yanlış iş ve kaç çatmadır? Dediler: Devamlı olarak âdetimiz budur. Dedim: Benim saygınlık görmemi/gözetilmemi gerekli görmüşler ve bana emeklilik belgesi vermişler ki evkaftan sürekli yararlanayım ve Padişaha rahat bir şekilde dua kılayım. Dediler: Ey zavallı! Sana haksızlık etmişler ve kararsızlık sermayesi vermişler ki daima faydasız mücadele edesin, bereketsiz yüzler görüp hoş olmayan sözler işitesin. Dedim: Belgemin içindekiler neden gerçekleşmez? Dediler: Fazlalık gelirlerdendir, yerine getirilmesi mümkün olmaz. Dedim: Böyle evkafın fazlalık geliri olmaması olur mu? Dediler: Payitahtın zaruri ihtiyaçlarından artarsa bizden kalır mı? Dedim: Vakıf malını fazla harcamak vebaldır. Dediler: Akçemizle satın almışız, bize helaldir. Dedim: Hesaplasalar bu gidişatınızın yanlışlığı bulunur. Dediler:</p>
---	--

⁹⁷ A’râf, 7/179 (Ve andolsun ki; cehennemî, insanların ve cinlerin çoğuna hazırladık (yarattık). Onların kalpleri vardır, onunla fıkıh (idrak) etmezler. Onların gözleri vardır, onunla görmezler. Onların kulakları vardır, onunla işitmezler. Onlar hayvanlar gibidir. Hatta daha çok dalâlettedirler. İşte onlar, onlar gâfillerdir.) ayetinden iktibas edilmiştir.

vermezler ve bu berât ile hâcetüm revâ görmezler, nâçar terk-i mücâdele kıldum ve me>yûs-u-maħrûm gûşe-i ‘uzletüme çeküldüm. Ben berâtımdan ihânet çekdüğüm için andan münfa’il berâtım benden fâ’idesüz ‘azâb gördüğü için benden hacil ol şâhid-i mecrûh gibi takrîrden peşimân ben müdde’î-i kâzib gibi teşnîden perîşân ol âyet-i mensûh gibi memnû’ü’l-‘amel ben ümmet-i memsûh gibi maqṭû’-ül-‘amel.

(Kıṭa)

Ben aña fitne ol baña âfet / Müteneffir ben andan ol benden

Ben aña gûşsa ol baña mihnet / Mütenekkir ben andan ol benden

(Neṣr)

El-kışsa şiddet-i hirmân kemâle yetdükde ve deryâ-yı hayret tuğyân etdükte hâṭırına bu yetdi ve kalbûme bu ma’nî sirâyet etdi ki elbette maṭla’-ı mekârimden fâli’ olan âfitâb-ı mekrûmet ihticâb-ı şehâb-ı türeyi kabûl etmez ve menba’-ı merâhimden tereşşuh kılan zülâl-i merḥamet gird-bâd-ı tezelzülde gubâr-ı fenâ tütmez. ‘An-ḳarîb mâni’ine mâni’ bulunur ve dâfi’ine dâfi’ zâhir olur.

(Kıṭa)

Hâşeli’llâh kim ferâgat küncünün sükkânına / Maṭrah-ı mekr ola der-gâh-ı hılâfet-destgâh Hâşeli’llâh kim ḳanâ’at gencinün müştâḳına / Ejder-i bî-dâd ola tuğrâ-yı hükm-i Pâdişâh

(Neṣr)

Hüdevendâ maḥfi buyurulmaya ve mestür olunmaya ki vârid olan berât-ı Hümâyün mazmûnu irsâl olunan ‘arza muṭabık olmayub ‘ibâretinde lâfz-ı zevâyıd vâki’ olmuşdur ve lâfz-ı zevâyıddür ki anuñ mîzân-ı taṣarrufda mikdârın nâkiş kılmışdur. Fi’l-vâki’ eger lâfz-ı zevâyıdden ğarâz bu ise ki vezâ’if-i huddâm ve revâtib-i erbâb-ı teḳâ’ud ve iḥrâcât-ı ‘alîḳu’d-devâb ve ‘alef-i ‘avâmil ve mâ-yuhtâc ḥafır ü binâdan ṣoñra bendeye fâ’ide mürettib ola ḥaḳîḳatde der-gâh-ı mu‘allâdan böyle işâret olunmaḳdur ki bende-i vâcibu’t-taḳşir Fuzûli-i ḥakîr isti’dâd-ı teḳaddüm ve istiḥkâk-ı tekerrüm da’vâsın kıılır iken ve kendüzin ekşer-i erbâb-ı istiḥkâḳdan muḳaddem bilür iken merḥamet-i mülûḳânem ve mekrûmet-i ḥusrevânem zuhûra gelüp bu berât-ı şehâvet-âyâtı verdüm ve buyurdum ki min-ba’d rütbe-i iḳtidârın ve päye-i itibârın cemî’-i gedâlardan belki

Bu hesap kıyamette alınır. Dedim: Dünyada da hesap olur, çünkü haberini işitmişiz. Dediler: Ondan da korkumuz yoktur, kâtipleri memnun etmişiz. Gördüm ki soruma cevaptan başka bir şey vermezler ve bu belge ile ihtiyacımı yerine getirmezler, çaresiz mücadeleyi terk ettim ve ümitsiz ve elim boş bir şekilde yalnızlık köşeme çekildim. Belgeden (dolayı) kötülük gördüğüm için ben ondan gücenik, belgem benden gereksiz acı çektiği için benden utanmış. O yaralı (bir) tanık gibi söylemekten (dolayı) pişman, ben yalancı (bir) davacı gibi kötölemekten (dolayı) perişan. O geçerliliği kalmamış ayet gibi uygulamadan kaldırılmış, ben yüzü çirkinleştirilmiş ümmet gibi hareket kabiliyeti elinden alınmış.⁹⁸

(Nazım)

Ben onun için bela, o benim için felaket. Ben ondan nefret ediyorum, o da benden...

Ben ona keder, o bana sıkıntı. Ben ondan gizleniyorum, o da benden...

(Nesir)

Kıscası, ümitsizliğin şiddeti son noktaya varınca ve şaşkınlık denizi coşup kabarıncı aklıma bu geldi ve kalbimi bu mana kapladı ki elbette, cömertliğin doğduğu yerden ortaya çıkan kerem güneşi karanlık bulutun arkasında gizlenmeyi kabul etmez ve merhametler kaynağından sızarak akan hoş içimli merhamet suyu sarsılarak dönen rüzgârdan/hortumdan kötü toprağı/yokluk toprağını içine almaz. Çok yakında (bu güneşi ve suyu) engelleyene engelleyici bulunur ve uzaklaştırana uzaklaştırıcı ortaya çıkar.

(Nazım)

Allah korusun ki hakkından vazgeçme köşesinde oturanlara, hilâfet kudret ve zenginliğinin makamı (ona) tuzak kurulan (bir) yer olmasın.

Allah korusun ki aza yetinme hazinesinin özleminde olanlara, padişah kararının mührü zalim (bir) ejder olmasın.

(Nesir)

Ey beğim. Gizli bildirilmeye ve kapalı olunmaya ki (bana) gelen padişah belgesine göre yapılması gereken ödeme, (buradan) gönderilen resmî yazıya uygun olmayıp cümlede “zevâyid” kelimesi yer almıştır ve “zevâyid” kelimesinden dolayı harcama dengesine göre ilgili miktarın ödenmesi gerçekleşmemiştir. Gerçekte, “zevâyid” kelimesinden kastedilen hizmetçilerin maaşları ve emeklilerin aylıkları ve (hayvanların) yem torbalarının masrafları ve valilerin hayvanlarının yemleri ve kazı ve yapım giderlerinden sonra (ben) kulunuza fayda vermesi ise, hakikatte yüce makamdan böyle söylenmiş olacaktır ki günahkâr ve zavallı kulunuz Fuzûli, öne alınma kabiliyetini ve yardım görme hakkını dava ederken ve kendisini hak

⁹⁸ Yâsîn, 36/67 (Yine eğer dileseydik, oldukları yerde başka yaratıklara dönüştürürdük de ne ileri gidebilirler, ne geri dönebilirlerdi.) ayetine telmih yapılmıştır.

<p>behâyimden ve taşdan ve toprakdan ehass ü ednâ bile ve bî-hüde taşarruf-ı berât kılmayub mertebesinden haberdâr ola. Hâkkâ ki bu vâkıfada benüm çekdiğüm renc ü melâlet etdiğüm harc u hasâret için degül mahzâ tahrîrinde Hâzretünüz çekdiğü emek içündür ki zâyîc oldu. Nidelüm elden ne gelür hızâne-i gaybden 'ivâz müyesser ola ve kâlem-i kazâ tedârük kıla.</p> <p>(Mesnevî) Serverâ gerdiş-i sipihr-i kebûd / Dâ'im olmaz muvâfik-i mâkşûd Bağlamaz her şükûfe mîve-i ter / Ekşeri bitdiğü yerinde iter Gerçi endüh u miñnetüm çoğdur / Hiç kimden şikâyetüm yoğdur Tâlî'ümdür baña cefâ yetüren / Her bir ânında biñ belâ getüren Yoğsa dergâh-ı Pâdişâh-ı zemân / Luğfa menba'dürür mürüvvete kân Var ümîdüm ki ol bülend-makâm / Ola pâyende tâ zemân-ı kıyâm Ser-firâz ola cümle a'yânı / Bî-tezelzül cemîr-i erkânı با انبى و آله الامجاد / دم بدم دولتت مجدد باد</p>	<p>sahiplerinin çoğunun önünde bilirken, padişaha yakışır biçimde merhamet etmem ve hükümdara uygun şekilde yardım etmem ortaya çıkıp bu cömertlik kanıtı olan belgeyi verdim ve buyurdum ki bundan sonra gücün mertebesini ve saygınlığın derecesini (göstereyim), bütün fakirlerden, ola ki, hayvanlardan ve taştan ve topraktan en özeli ve en aşağısı ile (bir tutup) ve boşuna belgeyi kullanmayıp kendi değerini anlamış olsun. Gerçekten, bu olayda benim çektiğim sıkıntı ve üzüntü yaptığım masraf ve ettiğim zarar için değil, sadece, (padişah) hazretlerinin (belgenin) yazımında çektiği boşa giden çalışması içindir. Ne yapalım, elden ne gelir, gizli hazineden karşılığı kolaylıkla verilsin ve (Allah'ın) kaza kalemi (bu karşılığı) temin etsin.</p> <p>(Mesnevî) Ey ulu kişi! Mavi gökyüzünün dönüşü, her zaman isteğe uygun olmaz. Her filizden taze meyve oluşmaz, çoğu topraktan çıktığı yerde gözden kaybolur. Gerçi üzüntüm ve sıkıntım çoktur, (ama) kimseden şikâyetim yoktur. Bana sıkıntı veren, her bir (sıkıntı) vaktinde bin bela getiren bahtımdır. Yoksa zamanın padişahının kapısı, iyiliğe kaynak, cömertliğe madendir. Ümidim var ki o yüce makam, kıyamet zamanına kadar devam etsin. Bütün ileri gelenleri yüksek makamlara ersin, bütün önemli kişileri sarsıntıya uğramasın. Peygamberin ve (onun) şerefli ailesinin hürmetine, zaman geçtikçe (senin) büyüklüğün yenilensin.</p>
---	--

SONUÇ

Bu çalışmada, klasik Türk edebiyatındaki öğretici eserlerin genel çerçevesini çizmek amacıyla bir tasnif denemesi yapılmıştır. Öncelikle, “öğretici eser” kavramının üzerinde durulmuş, “tasnif-tür” ilişkisinden bahsedilmiş ve öğretici eserlerin tasnifiyle ilgili bazı tespitler dikkatlere sunulmuştur. Asıl bölüm, öğretici eserlerin tematik olarak ana ve alt başlıklarını içermekte ve bunlarla ilgili özet bilgiler vermektedir. Son bölümde ise öğretici eser örneği olarak klasik edebiyatımızın müstesna nesir örneklerinden biri olan Şikâyet-nâme'ye yer verilmiştir.

Bu çalışmanın sonuçlarını ve çalışmayla ilgili bazı teklifleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

a) Klasik Türk edebiyatındaki öğretici eserler içerik olarak çeşitlilik arz etmektedir. Bunlar “dinî, tasavvufî, ahlaki, biyografik, ilmî, sanatsal, siyasî ve sosyal” konular olabilmektedir. Bunlardan “dinî, tasavvufî ve ahlaki” konular diğerlerine nazaran daha fazla

işlenmiştir. Ayrıca, öğretici eserlerin bir kısmı konu açısından benzer özelliklere sahiptir. Bu yönüyle eserlerin ortak bir gereksinime hizmet ettiği düşünülmektedir.

b) Klasik Türk edebiyatındaki öğretici eserler müstakil olarak kaleme alındığı gibi “divan, mesnevi ve mecmua” gibi metin birlikteliklerinin içinde de bulunabilmektedir. Bunlar ifade biçimi olarak manzum, mensur ya da manzum-mensur karşık olabilmektedir.

c) Klasik Türk edebiyatındaki bazı sanatsal eserler, öğretici yönü olan metin parçalarına sahip olabileceği gibi; bilgilendirme gayesinin ön planda olduğu bazı eserler de okuyucuda estetik yaşantı uyandırma görevini üstlenen metinleri içerebilmektedir.

d) Klasik Türk edebiyatındaki öğretici eserlerin büyük bir kısmı uzun bir geçmişe sahipken, bir kısmının ilk örneklerine ise 19. yüzyılda rastlanmaktadır. Bu tür eserlerden bazıları aynı zamanda yazıldığı dönemin siyasî, sosyal, askerî ve kültür hayatına ışık tutan önemli belgeler hüviyetindedir.

e) Klasik Türk edebiyatındaki edebî türler ve bunların tasnifi meselesi, bu edebiyatın gerçek manada anlaşılabilmesi ve klasik şairlerin duygu-düşünce dünyasına girilebilmesi için üzerinde kuramsal çalışma ve tartışma yapılması gereken bir konu olarak önemini devam ettirmektedir. Bu nedenle, daha önceki tasnif denemeleri de dikkate alınarak yapılacak yeni çalışmalara özellikle ihtiyaç vardır.

f) 16. yüzyıl klasik Türk şairlerinden Fuzûlî'nin “Şikâyet-nâme” ismiyle meşhur mektubu, gerek şahsı gerekse de yaşadığı muhitte ilgili kayda değer bilgiler ihtiva etmesiyle, klasik Türk edebiyatındaki öğretici eserlere örnek gösterilebilir. Bundan dolayı, günümüze kadar okuyucuda estetik haz oluşturmak için yazıldığı düşünülen ve bu sebeple öğreticilik yönü gereği kadar incelenmeyen metin ve eserler bir kez daha dikkatle ele alınmalıdır.

Kaynaklar

Akkuş, M. (2007). *Klasik Türk şiirinin anlam dünyası-edebî türler ve tarzlar*, Erzurum: Fenomen Yay.

Aksan, D. (2013). *Şiir dili ve Türk şiir dili*. İstanbul: Bilgi Yay.

Aktaş, Ş. (1998). *Edebiyatta üslûp ve problemleri*. Ankara: Akçay Yay.

Aktaş, Ş. (2009). *Şiir tahlil (Teori-uygulama)*. Ankara: Akçay Yay.

Aktaş, Ş. ve Osman G. (2009). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: Akçay Yay.

- Altuğ, F. (2009). Başka Tür'lü Bir Yaklaşım Mümkün mü?: Osmanlı Edebiyatında Türlerle Dair Sınıflandırmalara Tür Kuramı Açısından Bakma Denemesi. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4: Nazımdan Nesire Edebî Türler*, 25 Nisan 2008 Bildiriler, Turkuaz Yay., İstanbul, 32-45.
- Ambros, E. G. (2009) “Gülme, Güldürme ve Gülünç Düşürme Greksinimlerinden Doğan, Türler ve Osmanlı Edebiyatında İroni, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4: Nazımdan Nesire Edebî Türler*, 25 Nisan 2008 Bildiriler, Turkuaz Yay., İstanbul 2009, 65-85.
- Arslan, M. (1999). *Türk edebiyatında manzum surnameler (Osmanlı saray düğünleri ve şenlikleri)*. Ankara: AKMB Yay.
- Aykut, A. (1991). “Ansiklopedi” Mad., *TDVİA*, C. 3, TDV Yay., İstanbul 1991, 217-227.
- Aynur, H. (2009). “Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre Türler”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4: Nazımdan Nesire Edebî Türler*, 25 Nisan 2008 Bildiriler, Turkuaz Yay., İstanbul, 49-61.
- Ayvazoğlu, B. (1996). *Aşk estetiği*, İstanbul: Ötüken Yay.
- Bolay, S. H. (2011). *Osmanlı düşünce dünyası*. Ankara: Akçağ Yay.
- Canım, R. (2010). *Divan edebiyatında türler*. Ankara: Grafiker Yay.
- Ceylan, Â. (1997). Eski Türk Edebiyatında Sad-Kelime-i Ali Derleme Tercüme ve Şerhlerine Dair. *Celal Bayar Üni. Fen-Edebiyat Fakültesi SBD.*, 1, 232-254.
- Ceylan, Â. (2000). *Türk edebiyatında Hz. Ali vecizeleriyle ilgili tercüme ve şerhler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üni. SBE., Manisa.
- Coşkun, M. (2007). *Klâsik Türk şiirinde edebî tenkit: Şairin şaire bakışı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Yay., 5 C., 2007.
- Çam, N. (2008). *İslamda sanat sanatta İslam*, Ankara: Akçağ Yay.
- Çelebioğlu, Â. (1998). *Eski Türk edebiyatı araştırmaları*. İstanbul: MEB Yay.
- Dilçin, C. (2000). *Örneklerle Türk şiir bigisi*, Ankara: TDK Yay.
- Eliaçık, M. (2012). Osmanlıda manzum fetvâlar ve edebî değerleri. *Turkish Studies*, 7(1), 41-56.
- Emre, İ. (2012). *Edebiyat Bilimi (Teoriler, Yöntemler, Uygulamalar)*. C 1, Ankara: Anı Yay.
- Frow, J. (2006). *Genre (The New Critical Idiom)*. Routledge, New York.
- Gökalp, H. (2009). *Eski Türk edebiyatında manzum Sergüzeşt-nâmeler*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- Gökalp, H. (2009). Eski Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi. *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kriter Yay., 275-441.
- Gökçe, A. (1998). *Türkiye Türkçesinin tarihî sözlükleri*. Ankara: Kebikeç Yay.
- Gülgen, H. (2013). *Ana hatlarıyla Türk İslam sanatları tarihi*. Bursa: Emin Yay.

- Günay, D. (2007). *Metin bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yay.
- Güzel, A. (2006). *Dini-Tasavvufî Türk edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Haksever, H. İ. (2000). Münşeat mecmuaları ve edebiyat tarihimiz için önemi. *İlmî Araştırmalar*, 10, 65-76.
- İnce Özyıldırım, I. (2010). *Tür çözümlemesi-türkçe metin incelemeleri ve karşılaştırmalar*. Ankara: BilgeSu Yay.
- İpekten, H. vd. (2002). *Şair tezkireleri*, Ankara: Grafiker Yay.
- İsen, M. vd. (2006). *Eski Türk edebiyatı el kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.
- İz, F. ve Kut, G. (1985). Dîvân nazım ve nesri. *Büyük Türk Klâsikleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 243-253.
- İzgi, C. (1997). *Osmanlı medreselerinde ilim, C 1*, İz Yay.
- Karahan, A. (1948). *Fuzûlî'nin mektupları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dalı Mezunları Cemiyeti Yay.
- Kıran, E. ve Kıran, A. Z. (2003). *Yazınsal Okuma Süreçleri*. Ankara: Seçkin Yay.
- Levend, A. S. (1998). *Türk edebiyatı tarihi*, 1. Cilt, Ankara: TTK Yay.
- Levend, A. S. (1984). *Divan edebiyatı: kelimeler ve remizler, mazmunlar ve mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Levend, A. S. (2000). *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'nin gazavât-nâmesi*. Ankara: TTK Yay.
- Okuyucu, C. vd. (2011). *Klasik dönem Osmanlı nesri*. İstanbul: Kesit Yay.
- Özcan, A. (2010). Tabakat (Osmanlı Dönemi) Mad. *TDVİA*, C. 39, İstanbul: TDV Yay., 299-301.
- Özsoy, A. S. ve Erk Emeksiz, Z. (ed.) (2013) *Genel dilbilim-II*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.
- Öztekin, Ö. (2006). *XVIII. yüzyıl divan şiirinde toplumsal hayatın izleri: divanlardan yansıyan görüntüler*. Ankara: Ürün Yay.
- Pala, İ (1998). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yay.
- Pala, İ. (2002). *Divân edebiyatı*, İstanbul: L&M Yay.
- Pekolcay, N. vd. (1994). *İslâmî Türk edebiyatında şekil ve Nev'ilere giriş*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Pospelov, G. N. (1995). *Edebiyat bilimi (çev. Yılmaz Onay)*. İstanbul: Evrensel Basım Yay.
- Saraç, M. A. Y. (2011). *Klâsik edebiyat bilgisi: belâgat*. İstanbul: Gökkuşbu Yay.
- Şener, H. İ. ve Yıldız, Â. (2010). *Türk İslâm edebiyatı*. İstanbul: Rağbet Yay.

- Şölçün, S. (1982). *Tarih bilinci ve edebiyat bilinci*. Ankara: Dayanışma Yay.
- Tekin, A. (1999). *Edebiyatımızda İsimler ve terimler*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Topaloğlu, A. ve Kaçalın, M. S. (2009). “Sözlük (Türkçe)” Mad., *TDVİA*, C. 37, TDV Yay., 402-414.
- Turan, Ş. (2010). *Osmanlılarda ilk modern psikoloji kitapları: (1869-1900)*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: Marmara Üni. SBE.
- Wellek, R. ve Austin V. (1993). *Edebiyat teorisi* (çev. Ö. F. Huyugüzel). İzmir: Akademi Kitabevi.
- Yıldız, A. (2012). Nâbî Divanı’nı ve Hayriyye’yi gizli ilimler (Okültizm) ışığında okumak. *Millî Folklor*, 95, 63-71.
- Yılmaz, A. (ed.). (2012). *Türk-İslâm edebiyatı el kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.